

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Н. А. Печеніна
(підпис) (прізвище, ініціали)

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

« ____ » _____ 20 ____ р.

РАСОВА ПОЛІТИКА ТРЕТЬОГО РАЙХУ (1933—1939 рр.)

Кваліфікаційна робота студентки групи

ЗІм-17

ступінь вищої освіти: магістр

спеціальності 014.03. Середня освіта

(Історія)

Смертіної Марії Віталіївни

Керівник: канд. істор. наук., доцент

Яшин Вадим Олександрович

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECST ____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

_____

_____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Смертіна Марія Віталіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія дослідження.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	11
1.3. Теоретико-методологічна база дослідження теми.....	13
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ.....	16
2.1. Ідейні витoki ідеології нацизму.....	16
2.2. Ідеологія нацизму.....	21
2.3. Формування законодавчої бази.....	29
Висновки до розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	38
3.1. Переслідування євреїв у Третньому Райху.....	38
3.2. Кришталева ніч.....	47
3.3. Систематизація терору.....	52
3.4. Поширення расової політики на окуповані території і її радикалізація з наближенням Другої світової війни.....	60
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БРП – Бюро расової політики

НСДАП – Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини

СА – штурмові загони, «коричневосорочечники»

СД – нацистська секретна служба безпеки

СС – елітні охоронні підрозділи нацистської партії

ВСТУП

Актуальність теми. Расова політика Третього Райху – одна з визначальних складових нацистського режиму, яка стала початком і розвитком фатальних і жахливих сторінок історії ХХ століття. Зародившись у гітлерівській Німеччині, вона почала розповсюджуватися на інші території, у зв'язку з експансією і радикалізацією і внутрішньої, і зовнішньої політики. Перш за все їх формування забезпечувала ідеологія нацизму, в якій ключову роль зіграла расова теорія. Саме у витоках расової теорії і потрібно шукати розуміння того, що трапилося. Для цього потрібна кропітка науково-дослідницька робота, задля того, щоб не дозволити виникнення й поширення подібного роду течій расистського й нацистського характеру.

Відтак, існує необхідність в узагальненні досвіду і систематизації досліджень щодо передумов, виникнення і практичної реалізації расової політики, а також визначення шляхів подолання рецидивів у сучасних реаліях.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження расової політики нацистського режиму Німеччини в 1933-1939 роках. Поставлена мета обумовлює такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати та систематизувати історичну літературу присвячену темі дослідження, сформувати джерельну базу дослідження та визначити теоретико-методологічні засади дослідження.
2. Розглянути ідеологічні передумови і витоки расової політики.
3. Встановити характер впливу нацистської ідеології та пропаганди на суспільство Німеччини та їхню роль в реалізації расової політики Райху.
4. Охарактеризувати законодавчу базу та висвітлити прийняття законів, що стосувалися обмеження прав груп населення, які були відмінними за расовими ознаками.
5. Дослідити чинники, механізми та основні напрямки реалізації расової політики щодо різних етнічних груп, зокрема, стосовно єврейства.

б. Визначити наслідки расової політики до початку Другої світової війни.

Об'єктом дослідження є історія Німеччини 1930-х років.

Предметом дослідження є походження, зміст, сутність, механізми реалізації та наслідки расової політики нацистської Німеччини довоєнного часу.

Хронологічні рамки дослідження обмежуються періодом з 1933 по 1939 роки. Нижня межа обумовлена приходом до влади націонал-соціалістів і утворенням Третього Райху. В окремих випадках, для встановлення ідеологічних витоків нацизму, нижня межа може заглиблюватися на 10-20 років. Верхня межа обумовлена початком Другої світової війни. Виключення із предмету дослідження власне періоду Другої світової війни обумовлено тим, що в цей час расова політика зазнала радикальних змін.

Географічні межі дослідження окреслені території нацистської Німеччини, а також територіями тодішніх Австрії та Чехословаччини.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані у системі підготовки учнів під час вивчення всесвітньої історії, а також при підготовці до семінарів здобувачами вищої освіти.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан дослідження питання в історіографії

Зацікавлення дослідників націонал-соціалізмом почалося з того моменту, коли останній виник. Безумовно, особливий вклад у дослідження, яке розглядається, перш за все зробила німецька історична наука. Важливим дослідженням, яке присвячене нацистському режиму, є праця «Бегемот» Франца Нейманна [40], яка вийшла у 1942 році в еміграції. «Нейманн першим показав, що нацизм – це дивовижний приклад того, як демократія здатна себе вичерпати, не помітивши цього» [40, с. 5]. Він розкрив механізм реалізації динаміки нацизму, трактувавши Третій Райх як результат розвитку економіки і суспільства в епоху монополістичного капіталізму. Це була одна з найперших інтерпретацій націонал-соціалізму, яка вплинула на наступні дослідження феномену нацизму. Франц Нейманн звертається у своєму дослідженні до горизонтальних структур панування нацистів, а не до вертикальних зв'язків, тобто спирається на такі групи, як партія, державна бюрократія, промислові монополії, а не на маси, недооцінюючи саме суспільство в умовах тоталітарного режиму. Фокусуючи увагу на монополістичній економіці, Нейманн не врахував динаміку і суть інших суспільних інститутів: родини, науки, церкви, тощо. У Нейманна антисемітизм несе більш підпорядкований характер, а не як головний зміст нацизму.

Будучи учасником подій, журналіст і історик Вільям Ширер збагатив свої праці особистим сприйняттям, глибоким аналізом і документальністю. У своїй праці «Взлет и падение третьего рейха» [54], він приділяє велику увагу становленню нацистської партії і появі її лідерів. Розкриваючи і показуючи передумови нацистських злочинів, які були підтримані населенням, Ширер відмічає, що німців об'єднала агресія і «спільний ворог». Він підкреслює, що пропаганда і репресії проти іновірців та іногородців стали головними засобами для досягнення мети. У праці використані секретні документи державних установ, відомств, матеріали конференцій і нарад, спогади осіб з оточення

Гітлера, свідчення підсудних і свідків на Нюрнберзькому процесі та інші. Лише в деяких місцях автор вдається до власних припущень, коли не є можливим виявити документи.

У радянській історіографії нацистський режим більш детально почав досліджуватися у другій половині 1980-х років. Попри те, що можливості для об'єктивнішого дослідження розширилися, усе ж значна частина дослідників залишалася на принципах марксистської методології. Так, О. Галкін у своїй праці «Германский фашизм» [13] докладно розглядає взаємозв'язок нацизму і мас. Він одним з перших застосував принцип «діалогу», адже виявляв певні переваги і недоліки, як її тоді називали, «західної» історіографії. Також дослідник спирався на специфічні позиції марксистської науки щодо вивчення капіталістичного суспільства, у той час як ця дефініція є доволі умовною. Історик вказував на необхідність враховувати фактор національної природи, з якої виникло нацистське вчення.

У праці Д. Мельника і Л. Чорної «Империя смерти: Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945» [35] детально описується терор і репресії в контексті всієї нацистської системи. Дослідники доводять, що апарат терору був головною її частиною. Один з розділів книги присвячений саме расовій політиці. Доречно визначити, що історики заручившись підтримкою марксистської історіографії, входять у полеміку з деякими представниками світової історіографії. В цілому можна сказати, що радянська історіографія приділяла увагу насамперед економічній і соціальній сферам Третього Райху. Після розпаду СРСР було перекладено і видано велику кількість праць іноземних істориків, котрі раніше критикувалися.

Валентин Буханов у своїй праці «Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах (1933-1945)» [9] розглядав «націонал-соціалістичний феномен в контексті європейського і світового цивілізаційних процесів, як специфічно німецьку реакцію на виклик масовізації суспільства» [9, с. 5]. Також він приділяв увагу системному вивченні нацистської ідеології в її зовнішньополітичному аспекті.

Проблемі нацизму присвячені праці теперішніх російських істориків, таких як В. Урсул [51], В. Родіонов [44], А. Васильченко [11], І. Барінов [8]. Між тим, методологічно та ідейно російська історіографія тісно пов'язана з радянською, є її прямим спадкоємцем і продовжувачем. З початку ХХІ сторіччя, із встановленням в Росії неонацистського режиму, російська історіографія остаточно перетворилася на ідейну службу правлячої кліки.

У сучасній зарубіжній історіографії існує достатня кількість досліджень історії гітлерівської Німеччини. Зокрема, сучасний німецький історик Норберт Фрай у своїй книзі «Государство фюрера: Национал-социалисты у власти: Германия, 1933-1945» [53] досліджує процес становлення нацистського режиму і того, як він заволодів свідомістю німців. Також історик приділяє увагу німецьким євреям, де висвітлює їх долю.

Британський історик Річард Еванс досліджуючи історію нацистської Німеччини, створив трилогію, з якої перші дві «Третий райх: Зарождение империи» [56] і «Третий райх. Дни триумфа: 1933-1939» [57] описують початок і розвиток Третього Райху. В дослідженні автор уникає технічної термінології, тому практично всі німецькі терміни перекладалися. Це було зроблено для того, щоб мати уявлення про фактичне значення даних понять.

Американська історикиня Клаудія Кунц у своїй праці «Совесть нацистов» [29] досліджувала свідомість німців у часи нацистського терору, та яким чином нацистські ідеї, насамперед расові, змогли укорінитися у масах.

У праці «Темная сторона демократии: Объяснение этнических чисток» [33] соціолога Майкла Манна докладно розкриті расові засади нацистського режиму. Досліджено, як саме зароджувався расовий німецький націоналізм і до чого він призвів.

Варто відзначити вклад в дослідження ідеології націонал-соціалізму українських істориків Б. Дем'яненка [18] і В. Розумюка [45]. Найбільш дослідженою темою для істориків України є часи німецької окупації і Голокосту.

Історія єврейського народу досліджена у працях С. Дубнова [20] і М. Гілберта [14]. Хоча ці історики жили і досліджували у різні часи, вони детально і глибоко описали життя євреїв у нацистській Німеччині.

Не менш важливими для усвідомлення різних аспектів нацистського режиму є праці істориків Г. Кноппа [27] і С. Кормільцина [28] присвячені дослідженню молодого покоління в умовах нацистського тоталітарного режиму. На основі німецьких архівів і чисельних свідочств представників «втраченого покоління», можна зробити висновки про суспільне і політичне життя Третього Райху.

Історію повсякденності нацистської Німеччини досліджено у працях А. Людтке [30] і Ж. Марабіні [34]. Ці праці відрізняються від інших досліджень тим, що відчувається особиста співпричетність авторів до подій. Реконструкція повсякденного життя того часу показала, що тотального контролю нацистського режиму над німецьким суспільством не було, бо у людей був вибір, наприклад, у відношенні до євреїв чи інших груп населення, які переслідувалися.

У праці «Вопросы к немецкой памяти» Л. Нітхаммера [39] зібрано свідочства німців, які були свідками і учасниками подій тієї доби. Індивідуальні спогади очевидців допомагають більш чітко і ясно відтворити часи Третього Райху. Тут усна історія з її індивідуальним підходом дозволяє зрозуміти людей, які пережили нацистський режим і їх відношення до того, що відбувалося.

Необхідно зазначити дослідження, яке присвячене ідейним витокам і ідеології націонал-соціалізму. Воно докладно представлено у праці «Идейные истоки национал-социализма» С. Артамошина [7]. Розглядаючи вплив різноманітних ідей та течій, в момент політично-економічної кризи, які знайшли відображення в радикальній нацистській ідеології, автор розкриває формування нацистського світогляду. У праці використано архівні матеріали та піддано аналізу твори багатьох мислителів, а також окрема увага приділялася працям нацистських ідеологів.

Аналіз націонал-соціалістичного мистецтва та вплив його на суспільство нацистської Німеччини розглянуто у працях А. Васильченка [10] та Г. Дятлевої [21]. Г. Дятлева підкреслює, що відображенням мистецтва та культури Третього Райху є не тільки варварство і терор, але й ідеали краси, родини, відваги і сміливості, любові до батьківщини, показуючи, що націонал-соціалісти використовували задля здійснення своєї мети загальнолюдські цінності, але за допомогою утисків, гоніння і страждання іншої частини суспільства.

Отже, в дослідженнях історії періоду нацистського режиму 1933-1939 рр. проведена велика робота. У зарубіжній історіографії тему расової політики Третього Райху розкрито більш об'ємно завдяки різноманітним школам і течіям. Слідуючи принципу «наукового діалогу» і об'єктивно аналізуючи недоліки і переваги різних істориків і не тільки, можна наблизитися до історичної істини.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження поділяється на документи актового і нарративного характеру. До актових документів відносяться: 1) Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії (НСДАП) [3], 2) «Закон про громадянство райху» і «Закон про захист німецької крові і німецької честі» («Нюрнберзькі закони») [1].

Оповідно-описові документи представлені книгами «ЛТІ» Віктора Клемперера [2], «Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента» Вільяма Ширера [5], «Говорит Гитлер. Зверь из бездны» Германа Раушнінга [4].

Першим актовим документом є програма НСДАП [3], яка потім стала підґрунтям для законів Третього Райху. Прийнята у 1920 році, вона складалася з 25 пунктів. Вельми важливим для дослідження є четвертий пункт даної програми, в якому пояснюється хто може бути громадянином держави. Також зазначено, що євреї не може бути громадянином.

Наступні офіційні документи, на яких ґрунтується дослідження є «Закон про громадянство Райху» і «Закон про захист німецької крові та німецької честі» [1]. Ці закони були прийняті одногосно у райхстазі 15 вересня 1935 року у місті Нюрнберг. У першому йшлося про те, хто має право бути громадянином Третього Райху.

У другому законі мова йшла про заборону шлюбу та позашлюбних зв'язків між євреями та підданими німецької чи спорідненої їй крові. Також описані покарання за порушення заборон. 14 листопада 1935 року були видані розпорядження, які розширювали і пояснювали зміст даних законів. «Нюрнберзькі закони» торкалися становища євреїв у державі і стали основою для ізоляції тих, кого вважали євреями.

Наративні джерела представлені мемуарною літературою. Книга «LTI» [2] була створена завдяки щоденникам, які Віктор Клемперер вів протягом панування нацистського режиму. Його дружина відвозила матеріали, щоб зберегти їх у безпеці. Спочатку з'явилася стаття, в якій викладалася концепція книги, а у 1947 році вийшла сама книга. Спостереження, які автор отримував у повсякденному житті, мешкаючи в нацистській Німеччині, стали фундаментом для дослідження народної мови. Будучи філологом і учасником подій, він зміг поєднати це і дослідити мову Третього Райху, яка проникала в усі сфери життя, впливала на маси і допомагала ідеологам перетворити думаюче суспільство у покірну спільноту.

Важливим і унікальним є щоденник Вільяма Ширера «Берлинський дневник. Європа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента» [5], який був опублікований 1941 року в Сполучених Штатах Америки. Щоденник розповідає про події, які відбувалися у Європі, але більшу увагу приділяється саме нацистській Німеччині. Виникають питання щодо абсолютної достовірності документу, адже деякі записи були втрачені або знищені самим автором. Також різноманітні моменти фіксувалися пізніше у зв'язку з небезпекою, яка могла чекати на нього з боку гестапо. І щоб не

ставити під загрозу тих, хто мешкав в Німеччині чи мав родичів, були змінені чи замінені літерами імена.

Виникає певний сумнів, але має право на вивчення книга «Говорит Гітлер. Зверь из бездны» Германа Раушнінга [4]. Він був у лавах нацистської партії, але розчарований цією політикою, емігрував і опублікував розмови з Гітлером у 1940 році. Автор стверджував, що ці розмови автентичні і відбувалися в останній рік боротьби за владу і перші два роки панування націонал-соціалістів. Записи робилися одразу після почутого і деякі з них можна вважати дослівними. Раушнінг переконував, що Гітлер висловлював свої справжні думки разом з довіреними особами. Але багато істориків вважають, що дана книга не є достовірною.

Таким чином, на основі актових і наративних документів можна розкрити расову політику Третього Райху. Джерельна база дослідження визначена специфікою теми, а тому головний акцент приділено офіційним документам і мемуарам учасників подій.

1.3. Теоретико-методологічна база дослідження теми

Під час написання кваліфікаційної роботи були застосовані принципи: історизму, об'єктивності, системності, науковості, всебічності, соціального підходу. Головним принципом наукового історичного дослідження є принцип історизму, на основі якого було прослідковано характерні риси нацистського режиму, в якому зароджувалася і змінювалися расова політика, зокрема, звертається увага на причини, передумови, економічний та політичний стан держави.

Принцип об'єктивності дозволив сформулювати власну думку і погляд щодо расової політики і роль нацистської влади та пересічних німців у ній.

Принцип системності дозволяє виявити взаємозв'язки між різноманітними сферами суспільного життя, тобто допомагає прослідкувати цілісний розвиток нацистського режиму.

Принцип всебічності і науковості забезпечили всебічне дослідження проблеми і наукове висвітлення процесів, термінів, понять, тощо.

Принцип соціального підходу дозволив проаналізувати інтереси нацистської влади та інших груп населення у здійсненні расової політики.

У дослідженні були використані загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція) і спеціально-наукові методи дослідження (історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний).

Загальнонаукові методи допомогли висвітлити расову політику Третього Райху як цілісну систему. Метод аналізу допоміг виокремити ті групи населення, які переслідувалися і зазнавали утисків за расовими ознаками, а синтез – за допомогою яких методів і засобів нацистський режим здійснював расову політику щодо населення. Методи індукції і дедукції забезпечили перехід від поодиноких випадків утисків, насилля і нападів до загального терору, і навпаки.

Серед спеціально-наукових методів важливу роль відіграв історико-генетичний метод, який дозволив прослідкувати еволюцію єврейсько-німецьких взаємин, що продемонстрував процес зростання німецького націоналізму, расизму та антисемітизму. Історико-порівняльний метод дав можливість порівняти реалізацію расової політики до різних груп населення, їх правове і економічне становище у різні роки правління нацистського режиму. За допомогою проблемно-хронологічного методу було послідовно відтворено радикалізацію расової політики та її вплив на суспільство Третього райху від початку панування нацистського режиму до Другої світової війни.

Також під час написання роботи використовується історико-юридичний підхід, який дозволяє проаналізувати становлення і розвиток нацистського расового законодавства.

Оскільки у фокусі уваги дослідження виступає ідеологія нацизму, особливо її расова складова, здійснення такого дослідження потребує залучення міждисциплінарних підходів, таких як історико-психологічний

аналіз, що дає можливість дослідити, яким чином насаджувалася ідеологія націонал-соціалізму в політичну і буденну свідомість німців.

Отже, використані у роботі методи дослідження, принципи і підходи дозволили комплексно висвітлити питання расової політики Третього Райху у 1933-1939 роках.

Висновки до розділу 1

Таким чином, вивчивши і проаналізувавши історіографію з досліджуваної теми можна зробити висновок, що незважаючи на значні здобутки вчених у вивченні проблеми здійснення расової політики нацистським режимом у 1933-1939 рр., дана тема потребує подальшого комплексного дослідження.

Представлена в роботі джерельна база обумовлена специфікою дослідження. Складається з програмного документу, законодавчих актів, спогадів та щоденників учасників і спостерігачів подій.

Під час дослідження були використані принципи: історизму, об'єктивності, системності, науковості, всебічності та соціального підходу. Для об'єктивного і неупередженого висвітлення даної теми використовувалися загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція) і спеціально-наукові методи дослідження (історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний).

Теоретико-методологічну базу дослідження становить «тоталітарний підхід», який визначає провідну роль нацистського режиму задля реалізації расової політики. Допоміжним у дослідженні стало залучення міждисциплінарних підходів таких як психологічний і юридичний.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ РАЙХУ

2.1. Ідейні витoki ідеології нацизму

Основні засади ідеологічного підґрунтя було сформовано у 20-30 роки ХХ століття. Але базувалися вони на спадщині минулого, запозичуючи ідеї та уявлення і трансформуючись у своє окреме вчення.

Нацистська ідеологія має свої теоретичні, історичні та соціальні передумови. Важливе значення має і суспільна психологія, яка заволоділа свідомістю людей того часу. Тому, щоб зрозуміти її потрібно визначити: історичні умови, національний ґрунт і те, які настрої і події відбувалися у світі напередодні 20-30 років ХХ століття.

Особливого значення для ідеології нацизму мав ряд філософських концепцій минулого, які намагалися сформувати уявлення та описати природу «ідеальної людини». Так, націонал-соціалістична ідеологія спиралась на таких мислителів, як Фіхте, Кант, Гердер, Гегель, Шопенгауер та Ніцше. Це здійснювалося з однією єдиною метою – показати німцям, та й усьому населенню земної кулі, що націонал-соціалізм виступав закономірним спадкоємцем німецької історії та суспільно-політичної думки, що ввібрала в себе всі позитивні, з погляду нацизму, ідеї і представляв собою їхню квінтесенцію [7, с. 9].

Ідеологи нацизму були повернені до минулого так, як намагалися і сподівалися увібрати найкраще, високоідейне і піднесене, що було протягом історії Німеччини.

Наприклад, у філософії Ніцше чільне місце займав культ сили, «вищої людини», яка не визнає ніякої моралі. Тим самим він стверджував право на брехню. Ніцше проповідує культ війни. Він вчить, що треба цінувати таке

становище, коли маєш ворогів, адже тільки тоді ти нібито сповнений сил, постійно напоготові [52, с. 28].

XIX століття стало переломним моментом, тому що на перший план почало висуватися світосприйняття з расово-біологічного боку. Тому слід звернути увагу саме на біологію. Завдяки науковим відкриттям, вона почала розповсюджуватися на всі сфери людського життя. І суспільство в цьому не стало винятком, бо воно почало розглядатися як живий організм, який живе за законами боротьби і виживання.

Поширення теорії еволюції Чарльза Дарвіна, розвиток генетики, медицини, соціології і інших наук дали змогу ідеологам нацизму закладати підвалини для створення бездоганної і довершеної людини. Взявши потім теорію Дарвіна на озброєння, пояснювали, що таким чином людство має поліпшуватися і задля цього потрібно проводити селекцію людини. Почали з'являтися праці, які намагалися дослідити покращення людської породи.

Також ідеологія нацизму безумовно пов'язана з пангерманським рухом, для якого були характерними основні ідеї: панування Німеччини у Європі, об'єднання німецькомовних народів і розширення колоніальних володінь.

На формування націонал-соціалістичної ідеології великий вплив здійснили запозичені теорії з-за кордону. Расова теорія, народилася у XIX столітті, як виправдання колоніальної політики, представлена в працях де Гобіно, де Ляпужа та їх послідовників. Так, граф Жозеф де Гобіно, котрого нацисти називали предтечею расової теорії, розділив людей на три основні раси (білу, жовту і чорну) і надав білій расі найбільш високих культурно-моральних характеристик [8, с. 14].

Націонал-соціалісти зовсім не самі вигадали і розробили расову теорію, але саме вони її підхопили і розвинули далі. Вона займала визначне місце в ідеології нацизму, адже відповідала тенденціям і настроям творців ідеології нацизму.

Завдяки осмисленню далекого героїчного минулого і національної ідентичності, нагромадженню наукових і псевдонаукових знань, зародилося

поняття «арієць» – вищий людський тип, образ Надлюдини, який був частково запозичений з філософії Ніцше.

Нацистські теоретики тільки оновили цю концепцію. Завданням націонал-соціалізму було створення цієї Надлюдини, справжнього арійця і щоб його кров не змішувалася з нижчими расами, а народжуваність підвищувалася лише в представників арійської раси.

Расові думки нерозривно перепліталися з фьолькішськими ідеями. Спадок де Гобіно тісно був пов'язаний з фьолькішським світоглядом, якому характерний антисемітизм. Представниками цих ідей були Пауль де Лагард, Август Юліус Лангбен та Х'юстон Стюарт Чемберлен.

Ідеї расової боротьби та расової переваги, кров як ключовий елемент раси становили серцевину нацистського світогляду. Уявлення Гобіно про арійську расу і Чемберлена про германців як вищих представників арійства, а також заклик Лангбена про повернення до селянського духу, як споконвічно німецького, та ідея створення німецької церкви, запропонована Лагардом знайшли своє відображення в націонал-соціалістичному вченні [7, с. 27].

Наприклад, Лагард ідентифікував єврея, як капіталіста. І на перше місце висував саме економічний антисемітизм. Він двояко дивився на проблему з євреями, які заповнили німецькі міста. Лагард вважав, що перед євреями треба поставити вибір: або стати німцями, або емігрувати. Порятунком від євреїв може бути їх схрещення з німцями, тобто шлюб, або переміщення до Палестини.

Лангбен же пропонував ідею того, що народність бере початок з душі, яка має нерозривний зв'язок із землею. Ключовим є земля, через яку можна досягнути душу німецького народу. Не територія і межі держави є батьківщиною, а саме народ.

Х'юстон Стюарт Чемберлен наголошував на ідеї німецької винятковості, доповнивши її поглядами французьких расистів, які містяться в книгах «Основи дев'ятнадцятого століття», яку назвали нацисти «Євангелієм руху», і «Арійським світоспогляданням» [15, с. 78].

Чемберлен відносив арійців до божественної сили, а євреїв до демонічної. Він пропонував звільнити релігію від єврейського духу і створити свою власну.

Ідеями цих мислителів, незважаючи на те, що вони не дожили до приходу нацистів, останні не тільки користувалися, але і експлуатували задля власної вигоди. І ми не можемо бути впевненими в тому, чи підтримали б вищезгадані діячі нацистів чи ні.

Особливе місце серед відомих ідейних попередників націонал-соціалізму займає німецький географ Фрідріх Ратцель. Він зробив висновок у своїх працях, що поглинання малих держав великими – це незворотній результат і показник зростання культури [13, с. 283].

Можна передбачити, що поєднані ідеї про життєвий простір і одну расу виражали плани воєнного завоювання і позначалися на емоціях і почуттях тих, хто бажає бачити свою батьківщину могутньою і непереможною.

Окремі ідеї були запозичені націонал-соціалістами у російських, австрійських антисемітів. Теорії австрійських расистів та антисемітів особливо мали вплив на самого Гітлера, так як він народився і виріс в Австрії.

Попередником націонал-соціалізму у Німеччині був німецький націоналістичний і антисемітський рух. Активізація цього руху виникла до і після Першої світової війни. «Фьолькіше» – націоналістичний рух, в якому трактувався народ як культурно-біологічна і містична спільність «крові і ґрунту» і пропагувалася велич «німецького духу» і німецької культури над бездуховною ліберальною цивілізацією решти Європи [51, с. 30]. Причиною таких радикальних течій і рухів можна пояснити поразкою Німеччини у Першій світовій війні і розповсюдженням ідеї реваншизму, антисемітизму та націоналізму.

У зв'язку з економічним занепадом, кризою, недостатньою кількістю коштів і руйнацією соціальної політики, яка повинна була допомагати непрацездатним, почалися підійматися теми стерилізації таких, задля недопущення їх розмноження і заощадження коштів. Найрадикальніші

представники у післявоєнні роки підбурювали позбавляти суспільство від хворих дітей та немічних літніх людей.

Разом з цим хвиля расизму, а особливо антисемітизму співпадали з економічними кризами, які були особливо актуальними у післявоєнні роки. В якості об'єкту насилля виступали на перший план євреї. Образ єврея сприймався із почуттями гніву і заздрощів, а єврейський народ – вічним ворогом. Лія Грінфілд підкреслює, що не німці винайшли ненависть до євреїв та їх гоніння, але Німеччина була готова до реалізації расової політики з того моменту, як почала існувати німецька національна ідентичність. Це категорично необхідно усвідомлювати. Прості німці, що підкорялися наказам, підкорялися їм не тому, що їм наказували, а тому, що ці накази були серед тих наказів, на які вони чекали [17, с. 363].

Популярним і активно розповсюдженим був примордіалістський міф «крові та ґрунту». Завдяки цій концепції поширюється ідея, що національність виступає як базова данність людини, з якою людина народжується і чого не може змінити. Звернення до «крові», до солідарності «спорідненості» легко сприймається свідомістю, сильно діє на почуття і будить колективну пам'ять [25, с. 26]. Міф «крові і ґрунту» об'єднує людей, починає володіти свідомістю. Німці обрали кров і наділили її найголовнішим, бо вона визначає цінності і мораль, культуру і мову, міфи і релігію, звичаї і традиції, тобто всього того, що є сутністю народу.

Меллер ван ден Брук у своїх роботах неодноразово звертався до питань раси та національності. Меллер заявляв: «Останньою причиною, якою ми можемо приписати зліт чи занепад всього людства, є кров» [36, с. 66]. Але в той же час він вказує, що важливе саме расове єднання, а не расова чистота. Стверджуючи, що раса – це майбутнє народу, вона розвивається у боротьбі. Меллер ван ден Брук був організатором школи націоналістичних публіцистів. Діяльність її відіграла помітну роль для просування ідеології нацизму.

Поєднання і злиття, взаємопроникнення і взаємозалежність різноманітних ідей, рухів, концепцій і теорій дали поштовх створення ідеології

націонал-соціалізму. Расова теорія стала ключовим і центральним поняттям, так як заміняла політичну теорію національності. Задовго до Гітлера політичний зв'язок вільних людей прагнули замінити політичним зв'язком німецької раси [40, с. 143]. Вона стала основою для расової політики націонал-соціалізму, так як обґрунтовувала підвищення чисельності арійського населення, усунення фізично та духовно хворих людей, підсилення антисемітизму. Врешті-решт, вона стала зручним виправданням для нацистів у їх політиці як внутрішній, так і зовнішній. Вже не було чимось дивним, що одна раса може бути «вищою» за іншу, що одні раси мають привілеї над іншими, що в рамках «чистоти раси» може здійснюватися стерилізація, яка вже застосовувалася у інших країнах та загалом пробудження націоналізму по всій Європі.

Світогляд, який став расово-біологічним, євгеністичні вчення, які брали свій початок з економічної кризи, воєнні потрясіння, расизм, націоналізм, антисемітизм стали пробудженням для ідеологічного підґрунтя ідеології націонал-соціалізму. Творці нацистської ідеології переймали і запозичували думки і переконання мислителів, але у свою чергу вкладали свої погляди і міркування, створивши власну складну і неоднорідну ідеологію, яка об'єднала і наукові досягнення, і елементи міфології і архаїзму.

Отже, ідеї раси та народної спільності справді відігравали основну роль у світоглядній системі націонал-соціалізму, на їх основі формувалася натуралістично-біополітична картина світу [9, с. 27].

2.2. Ідеологія нацизму

Світогляд і зародження нацизму в цілому розкриті Гітлером у «Майн кампф», Альфредом Розенбергом у «Міфі ХХ століття» та у деяких інших творах.

Гітлер був не тільки політиком, але й ідеологом, який спочатку тільки мав задум зробити німецьку расу пануючою у світі, а потім реалізувати це поетапно на практиці. У 1920 році Адольф Гітлер став прихильником особливо

небезпечної форми антисемітизму, заявляючи своїм послідовникам (яких в ті дні було не багато, але кількість швидко і неухильно зростала за десять років): «Наш обов'язок – збудити, підняти і запалити народ інстинктивною відразою по відношенню до євреїв». Два роки потому Вальтер Ратенау, міністр закордонних справ Німеччини, був вбитий антисемітами. А у 1933 році Гітлер присвятив їм меморіальну дошку, назвавши їх «провісниками нової Німеччини» [14, с. 124].

Створення і застосування ідеології нацизму базувалася на настроях і переконаннях конкретних груп суспільства. Ідеї нацистів не здавалися населенню жорстокими та негуманними, бо вони не закликали до зла, а навпаки намагалися закликати до прогресу, праці, здоров'я, гігієни. Теоретики нацизму здавалися передовими, звертаючись до наукового обґрунтування.

Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини поєднувала принципові націоналістичні декларації у дусі «фьолькіше» і різноманітні соціальні обіцянки. НСДАП оголошувала себе прихильником рівних прав і обов'язків для всіх німецьких громадян, але одразу обумовлювала, що громадянами можуть бути виключно ті, «в чийх венах тече німецька кров»; євреї підлягали позбавленню громадянства [51, с. 31].

Гітлер вважав Веймарську Республіку слабкою, а кров німців зіпсованою через неповноцінних елементів. Він підкреслював, що німці і держава могли б стати панівними, якщо застосовувати засади расової гігієни та інженерії.

Якраз у той же час в Німеччині з'явився перший підручник з генетики людини, написаний Ервіном Бауером, Ойгеном Фішером та Фріцем Ленцом. Один з розділів був присвячений евгеніці. Вони вважали, що природа відіграє ключову роль, у зв'язку з тим, що головні фізичні риси передаються на генетичному рівні. Також було підкреслено те, що особи з низьким рівнем інтелектуальних здібностей («гірші», «нижчі»), розмножуються швидше за «вищих» представників людського роду. До «нижчих» діячі в галузі евгеніки зараховували представників чорношкірих та деяких людей білої раси. Вчені

доводили доцільність обмеження шлюбів між білою і чорною расою, а також проведення заходів зі стерилізації та прийняття відповідного законодавства.

Письменник і біолог Бенно Мюллер-Хілл вказує, що Фішер, Бауер та Ленц (як і їхні колеги) шукали підтримки серед політиків, які б могли допомогти їм реалізувати свої програми. Але на той час (у 1920-ті роки) вони не знайшли жодного союзника: всі демократичні партії виступали проти стерилізації в будь-яких її формах. Єдиною партією, яка прихильно поставилася до цієї пропозиції, була партія нацистів. Ще більше приваблювала її висунута Фішером концепція двох рас: білої – «нордичної, вищої» і чорної – «негроїдної, нижчої». Нацистам сподобалася його теорія недопущення змішання рас, хоча вони й відзначили, що у ній недостатньо виражений антисемітизм [37].

Теоретики нацизму намагалися надати своїй ідеології цілісності, науковості, проте перш за все вона була міфологічною, яка мала на меті надати головну роль арійцям у космічному масштабі. Підтвердженням цього можуть слугувати символи з солярними та планетарними символами. Гітлер тлумачив, що світ є біполярним, в якому є арійці і неарійці, а між ними ведеться постійна боротьба. Перш за все неарійцями вважалися євреї.

Паралельно висувалась колективістська концепція «расової спільності» (Volksgemeinschaft). Спільність передбачала єдність, але в той же час зовсім не передбачала рівності. Поділялися як цілі народи, так і окремі групи всередині кожного народу. Сенс такого поділу полягав у тому, щоб виділити всередині кожного народу найцінніші в расовому відношенні елементи, що володіють кращим фізичним здоров'ям, отже, здатні дати здорове потомство [31, с. 28-29].

Нацистські теоретики бачили свою ідеологію не ізольованою, а об'єднуючою. Ідея расової народної спільності мала би нацифікувати Європу. Гітлер, а потім Розенберг у своїх працях розвивали нордичну ідею, в якій головною умовою для відродження і розвитку Європи є згуртованість і об'єднання нордичних народів.

Вихідним положенням націонал-соціалістів була необхідність будь-як підтримувати чистоту нордичної раси, інакше, писав автор «Майн кампф», народжуватиметься не людина, покликана наказувати іншими, а виродок, щось середнє між людиною і мавпою [9, с. 41].

Новизною для ідеології націонал-соціалізму був расизм, що динамічно розвивався. І геноцид, який був теоретично обґрунтований. Це ті нові акценти, які відрізняли цю ідеологію від інших. Ідеологи нацизму підкреслювали, що Німеччина має стати місцем боротьби, яке вирішить долю людства. І ця боротьба мусить проводитися на всіх рівнях: на політичному, економічному і культурному.

До 1933 року, поки нацисти не прийшли до влади, спалахи антисемітизму були, але не в таких масштабах і без такої кількості співучасників. Гітлер описував євреїв, як уособлення зла і підлості. На той час детального плану їх переслідування не було, але антисемітизм крок за кроком розповсюджувався. Вже тоді було закладено фундамент, для того, щоб євреї стали головним ворогом німців. Коли у 1923 році в Нюрнберґзі вийшла антисемітська газета «Der Sturmer» («Штурмовик»), заголовок її передової статті, який повторювався у кожному випуску – «Євреї – наше нещастя», – здавався сміхотворним абсурдом, спробою відкинути суспільство назад, до середньовічних забобонів, яким нема і не повинно бути місця в сучасному демократичному і цивілізованому суспільстві. Тим не менш між 1922 і 1933 роками тільки в Нюрнберґзі було зафіксовано двісті випадків осквернення єврейських поховань [14, с. 124-125].

У нацистській ідеології народ сприймався, як біологічна спільнота перш за все, а не соціальна, поєднана однією кров'ю і спільним простором. А кожна людина має підтримувати і зміцнювати свою народну спільність. Через це існував лише один закон – «закон расової народної спільності», за яким потрібно привести нацифікованих німців до «народу панів». Доля інших народів цікавила лише під цим кутом зору [9, с. 62].

Гітлер бажав реалізувати наміри, створивши расово чисте суспільство, яке буде вірне своєму режиму і лідеру, а всі ресурси використовувати задля інтересів народної держави і його населення. Ідеологію боротьби і сили, яка направлена проти ворогів і на абсолютну перемогу.

Антисемітизм був створений не Гітлером, але він зміг його перетворити від побутового до ідеологічного і політичного. Удосконалена расова теорія за ним, нав'язувала ненавидіти і євреїв, і циган, і слов'ян. Вибудовуючи нацистську ієрархію різних рас, Гітлер поділив всі народи світу (за їх расовою природою) на три основні категорії: 1) засновники культури (передусім, німці — «арійці», але також ті нації, в яких визначальною є кров германських племен – англійці, американці, скандинави, фламандці, частково – французи та італійці); 2) носії культури (решта людства, класичний приклад — японці); 3) руйнівники культури (євреї) [45, с. 248].

Тут потрібно зазначити, що на початковому етапі формування градації рас були одні принципи і канони, а потім при зміні політики, доводилося підігнати ідеологію під інші. Певна річ, що ідеологія визначала політику нацистів, але вона давала змогу застосовувати хитрощі і комбінації для вигідної політичної діяльності.

За Б. Дем'яненком, нацистами була створена така ієрархія рас. Вгорі – арійська раса (німці, скандинави, англійці і деякі інші народи), в середині – середземноморські раси, внизу – чорні і жовті, ще нижче – слов'яни (при чому останні раси час від часу мінялися між собою). А вже на самому-самому дні – євреї і роми [18].

Вся історія, за ідеологією нацизму бачилася, як боротьба «вищих» рас з «нижчими». «Вищі» раси наділялися усім найкращим – і фізично, і духовно, і інтелектуально, а «нижчі» зображувалися з вадами і недоліками. Раса уособлювала перш за все зовнішні властивості і ознаки. Важливого значення надавалося таким зовнішнім особливостям, як форма черепа, колір волосся, очей, форма носа, зріст, постава та інші. У майбутньому це стане підставою для досліджень з расової гігієни і практичних дій у сфері расової політики.

«Змішування крові» – було найбільшим злочином, який визначали теоретики нацизму. А «чистота крові» необхідною умовою, яку треба щоб виконував кожен арієць, бо коли арійська кров змішувалася з «нижчими» расами, відбувався регрес, занепад, а в кінцевому рахунку – виродження «вищої» раси, тому німці не мають здійснювати гріх кровозмішування. А зберігання і збільшення представників арійської раси є головним завданням держави. Саме тому вони і підкреслювали той занепад країни, який був викликаний саме кровозмішуванням.

На той час у Німеччині відбувалося злиття ідеології і науки, а це призвело до падіння останньої. Вважалося, що саме природа допомагає зберігати цю нерівність між народами, що «нижчі» мають підкорюватися чи гинути, а «вищі» мають бути «очищені» від чужого.

Нордично-німецьке оновлення Європи, та й усього світу має розпочатися, за Розенбергом, з утворення системи споріднених у расовому відношенні держав, які перебувають у симбіозі, життєві простори яких органічно розчленовані відповідно до принципів «просторової» зовнішньої політики. «Нова Європа» представлялася автору «Міфа ХХ століття» таким чином: Німеччина зі скандинавськими державами (разом із Фінляндією) і з Великобританією. Фашистська Італія тут взагалі не згадується, натомість Англія постає найважливішим союзником Третього райху. Щоправда, наприкінці книги Розенберг все ж таки згадує про «середземноморський союз під керівництвом Італії» [9, с. 119]. Він вказував, що в Італії, Франції, Великобританії та Німеччині націоналізм проявляється по-різному. Що кожен з них має право на існування і їх не потрібно прирівнювати.

Ідеологи нацизму мали на меті створити нову расову мораль і еліту. А головними елементами мають бути маси, еліта і вождь. Розенберг підкреслює, що «релігія крові» має замінити німцям християнство: «Сьогодні прокидається нова віра, міф крові, віра у захист разом із кров'ю взагалі божественної сутності людей. Втілюючи світле знання віра в те, що нордична

кров є таїнством, яке замінило і перемогло старе причастя» [44]. Тому ХХ століття, за ідеологами нацизму, має стати зміненим, оновленим новою вірою.

Прихід нацистів до влади у 1933 році був визначений невдоволенням населення через поразку у Першій світовій війні, розколом у суспільстві, економічною кризою і антисемітизмом. Нова держава отримала назву «Третій Райх». В німецьких переказах так називали наступне щасливе століття. Одночасно ця назва повинна була підкреслити послідовність імперських домагань: першим райхом вважалась середньовічна Священна Римська імперія, другим – створена Бісмарком Німецька імперія [51, с. 38].

До речі, Гітлер пояснював падіння Другого райху саме неспроможністю збагнути силу поняття «раси». Гітлер пояснював усі світоглядні проблеми через расову теорію. Вона була поясненням тим протиріччям, які існували у суспільстві. І завдяки їй можна було виправдати будь-які репресії всередині країни. Зовнішня політика, яка має бути направлена на завоювання тлумачилася, як панування «вищої» раси над «нижчою».

Націоналізм прийнято поділяти на два типи: етнічний і громадянський. Німці зробили вибір на користь расового, найбільш радикального націоналізму. В Німеччині тільки етнічні німці незалежно від місця проживання могли називати себе законними синами німецького народу. В цьому і є специфіка німецького націоналізму, значно фанатичного і агресивного, ніж громадянський націоналізм. Істинний німець характеризувався двома умовами: німецька мова як рідна і німецька кров. Мову можна вивчити, але кров дістається тільки від предків. Неухильне дотримання цих критеріїв визначило винятковість німецького націоналізму [33, с. 330].

Німці були незадоволені соціальним становищем і це відобразилося на взаємовідношеннях з євреями. Жорстока нацистська пропаганда зображувала останніх, як бездушних осіб, які поклоняються грошам і це зараховувалося до їх расової сутності.

Важливо звернути увагу, що статистика актів антисемітизму і антисемітських висловлювань у пресі в Німеччині, Франції, Великобританії, Італії і Румунії між 1899 і 1939 роками показує, що до 1933 року німці були одним із найменш схильних до антисемітизму народів [29, с. 30].

Подальші роки були направлені на створення інститутів, які будуть змінювати світогляд німців. Політика стала переплітатися з ідеологією, і навпаки. Націонал-соціалісти опанувавши маси, звели роль особистості до мінімуму. На першому місці була народна спільність, яку ділили «якісний» і «неякісний» генетичний матеріал. Найкращим обіцялися соціальні переваги.

Велику роль успіху нацистів відіграло звернення до традицій. Показовим в цьому відношенні був День Потсдама, який відбувся 21 березня 1933 року, коли Гітлер і Гінденбург обмінялися символічним рукостисканням над гробницею Фрідріха Великого, що мало було означати союз між старою Прусією і молодим націонал-соціалізмом. В техніці маніпулювання масами нацистський режим досяг вершини віртуозності. Чудово організовані Олімпійські ігри у 1936 році в Берліні, щорічні грандіозні партійні з'їзди і паради у Нюрнберґзі і багато іншого пробуджували у людях відчуття величі нації і гордості за свою приналежність до неї [41, с. 188].

З того часу, як нацисти прийшли до влади, расову теорію намагалися донести до кожного громадянина Третього Райху. Культ фізичного здоров'я і краси став важливим аспектом расової доктрини. Істинним арійцем міг називатися той, хто мав «правильне» обличчя і тіло.

Влітку 1936 року перед початком Олімпіади, вулиці та площі Берліна заповнили бронзові, кам'яні та гіпсові скульптури оголених атлетів. Вони служили пропаганді фізичної досконалості. З принципів естетики нацизму, нагота мала висловлювати не тільки фізичну силу, але й міцність духу [21, с. 67].

Сфери освіти також торкнулася зміни, адже було переглянуто навчальні плани і підручники. Вчителів, які не хотіли пристосовуватися під нові правила, виганяли зі шкіл. Кнопф Гвідо згадує у своїй книзі, що Гітлер зажадав: «Жоден

хлопчик і жодна дівчинка не покинуть школу, не отримавши знання про сутність і необхідність такого поняття як «чистота крові». Для того щоб вчителі розуміли предмет викладання, було видано працю «Єврейське питання на навчальних заняттях». У ньому недвозначно говорилося таке: «Расове та єврейське питання є центральною проблемою націонал-соціалістичного світогляду. Вирішення цієї проблеми буде гарантією для існування націонал-соціалізму та нашого народу на вічні часи» [27].

Ідеологія нацизму неухильно втілювалася в життя і відтворювалася на практиці. Без неї неможливе було б існування режиму. Вона крок за кроком нав'язувала свої принципи кожному громадянину Третього Райху і вже була незворотною.

2.3. Формування законодавчої бази

З приходом нацистів до влади, галузь права почала базуватися на ідеях Гітлера в першу чергу. Тепер закони почали діяти у межах націонал-соціалістичних принципів.

Хоча Веймарська республіка була ліквідована, офіційно Гітлер не скасовував її Конституцію. Закони, якої були прийняті у Третьому Райху, були повністю засновані на надзвичайному президентському декреті від 28 лютого 1933 року «Про захист народу і держави», який був підписаний Гінденбургом згідно з статтею 48 конституції [54, с. 316].

Нацистська партія бажала затвердити абсолютну владу в Німеччині. Тож почали вони з усунення інших партій. Скасування основних прав громадян після підпалу Райхстагу і видання Закону про надання надзвичайних повноважень уряду від 24 березня 1933 р. видалили з першої і другої частини Веймарської конституції важливі елементи. Карл Шмітт безапеляційно заявив: «Веймарська конституція більше не діє». Гарантована дистанція між державою і громадянином виявилася скасованою, як і сам парламентаризм [55, с. 374].

Положення особи у правовій реальності почало відображатися не її законними правами і обов'язками у державі, а расою і ставленням до народної спільності. Тож перші кроки нацистів були присвячені не тільки усуненню конкурентів, але і захоплення всіх органів державної влади.

Саме тому за «Законом про відновлення професійного чиновництва» від 7 квітня 1933 року неугідні владі чиновники, перш за все євреї, були звільнені і замінені членами партії. Мова йшла про те, що всі «нечистокровні чиновники, які служать і працюють в межах Райху, підлягають звільненню» [35, с. 139].

Так як в програмі партії вказувалося, що євреї не можуть бути повноцінними громадянами держави, потрібно було ухвалювати закони, які це будуть забезпечувати, тобто позбавляти їх громадянських прав. «Неарійські» громадяни службовці, визначені в додатковому законі від 11 квітня як особи, у яких одна бабуся чи один дідусь були «неарійцями і особливо євреями», мають бути звільненими, якщо вони не були ветеранами війни, чи не втратили батька чи сина в бою, чи не служили в армії до Першої світової війни.

Одночасно схожі положення були прийняті і до єврейських адвокатів, які не працювали в міністерстві юстиції і всі разом вони склали окремий закон, прийнятий в той же день. Декрет від 25 квітня «Проти перевантаженості німецьких шкіл і університетів» значно скоротив потік кваліфікованих німецьких євреїв в професії, встановивши квоту в 5 % єврейських учнів для всіх шкіл і університетів і 1,5 % для нових поступаючих кожен рік [56, с. 524].

Доступ на державну службу для неарійців був закритий, обмежувалися адвокати єврейського походження і євреїв почали виганяти з вищих учбових закладів. Ці закони зробили з них від рівноправних громадян до прошарку вигнанців і позбавлених.

Також згідно закону від 14 липня 1933 року євреї із Східної Європи, які емігрували у Німеччину в роки Веймарської республіки, втратили своє громадянство.

Створення юридичної бази для реалізації расової гігієни став закон «Про запобігання передачі потомству спадкових захворювань», який був прийнятий 14 липня 1933 року. Тепер влада могла здійснювати стерилізацію тим, хто був невідповідний для режиму. Це був перший євгеністичний закон. Він дозволяв стерилізацію у випадках: по-перше, спадкового недоумства; по-друге, шизофренії; по-третє, маніакальної депресії; по-четверте, спадкової епілепсії; по-п'яте, хвороби Хантінгтона; по-шосте, спадкової сліпоты; по-сьоме, спадкової глухоти; по-восьме, надзвичайної фізичної потворності. Пацієнт, медичний службовець або директор установи, в якій пацієнт утримується, могли звернутися до спеціального суду з питань стерилізації (Erbgesundheitsgericht), який складався із судді, медичного службовця та практикуючого лікаря. Апеляція на їх рішення могла бути подана до апеляційного суду (Erbgesundheitsobergericht), який мав подібний склад і чие рішення було остаточним [40, с. 154].

Історія цього закону почалася ще у 20-х роках ХХ століття, коли вчені наполягали на обмеженні розмноження неповноцінних осіб. Але з приходом нацистів, ця ідея змогла втілитися у життя.

Було створено 205 стерилізаційних та 18 головних стерилізаційних судів для розгляду кожного конкретного випадку. Відповідно до § 12.1 цього закону кожен, остаточно засуджений таким судом до стерилізації, міг бути доставлений на операційний стіл проти його волі [28, с. 88].

Альфред Плетц і Фріц Ленц були тими науковцями з расової гігієни, які зробили значний вплив задля ухвалення і реалізації цього закону. Населення було невдоволено цим законом, бо почалися занепокоєння і різні чутки. Це мало негативний вплив.

Згідно з законом «Про запобігання відтворенню осіб зі спадковими захворюваннями» лікарям було потрібно реєструвати кожен випадок спадкової хвороби. В той же час параметри відбору були розмитими і чітко невизначеними, тому залишали свободу для дій.

26 липня 1933 року було видано ухвалу, яка забороняла отримувати шлюбні позички людям, які страждали від спадкових психічних чи фізичних захворювань [57, с. 557].

Розглядаючи селянство, як основу народної спільності, яку потрібно підтримувати і допомагати, нацисти хотіли їх захистити, як основних представників арійської раси, тому був прийнятий 29 вересня 1933 року «Закон про спадкові двори».

Згідно з ним селянином може бути лише поважна людина, яка є громадянином Німеччини і має німецьку чи расово близьку кров. Німецької чи расово близької крові немає той, хто серед своїх предків з батьківського чи материнського боку має єврейську чи «кольорову» кров [24, с. 374-375].

Репресивна машина була невід'ємною частиною Третього Райху з самого початку, а юстиція стала однією з систем, яка почала діяти в інтересах еліти, а не громадян. У квітні 1934 р. вищою судовою інстанцією стала Народна судова палата, члени якої назначалися особисто фюрером, а всі юристи Німеччини були зобов'язані стати членами Націонал-соціалістичного об'єднання юристів і вести свою діяльність згідно з доктриною націонал-соціалізму. Виконувалася нова правова політика під керівництвом райхсміністрів юстиції Франца Гюнтера, який засудив у свій час Гітлера до достатньо м'якого терміну за спробу державного перевороту [8, с. 171].

Переслідування гомосексуалістів також мало вираження в юридичній площині. Наприклад, було доповнено статтю 175 Імперського кримінального кодексу, яка передбачала тюремне ув'язнення для будь-якого чоловіка, який «займається діями, подібними до статевих зносин» з іншим чоловіком. 28 червня 1935 року ухвалений закон, який доповнював її, включаючи суворіші покарання за гомосексуальну поведінку і пропонуючи для неї нове, набагато більш розмите визначення «неприродного сексуального акту» [57, с. 583]. Це доповнення вселяло страх у людей з нетрадиційною орієнтацією.

15 вересня 1935 року були прийняті райхстагом Нюрнберзькі закони, які визначали статус євреїв у Третьому Райху. Підготовка до цих законів велася

заздалегідь, в ній брали участь високопосадові державні службовці, партійні функціонери, вчені і юристи. Бернхард Лезенер, Ганс Пфундтнер і Вільгельм Штуккарт працювали над законами, не домовившись про визначення терміну «єврей». Вони надали Гітлеру варіанти визначення. Але коли Герінг читав закони вголос, він виявив, що Гітлер викреслив фразу, не замінивши її. Ніякого визначення не було дано взагалі [29, с. 204].

Незважаючи на заяви і роздуми ще до прийняття законів, виникли суперечки і дискусії вже після одноголосного прийняття Нюрнберзьких законів. «Расова конституція» складалася з двох частин: «Закон про право на державне громадянство» і «Закон захисту німецької крові і німецької честі».

У законі про «імперське громадянство» (§2) йшла мова, що громадянином Райху може бути лише той німецький підданий, у якого в жилах тече «німецька чи споріднена кров...». І вже у першому, виданому через 2 місяці згодом наказі на основі закону було зафіксовано: «Єврей не може бути громадянином Райху. Йому не належить мати право голосу в політичних питаннях, він не може займати адміністративний пост...» [35, с. 139].

До осіб спорідненої крові зараховувалися голландці, фламандці, норвежці, шведи, данці та деякі інші. Тепер сукупність цих громадян була, у світогляді націонал-соціалістів, народною спільністю. А євреї, отримавши статус державних підданих, почали витіснятися з політичного і суспільного життя Третього Райху.

Другий закон, виходячи з принципу «чистоти німецької крові», забороняв шлюби між євреями та громадянами німецької або расово спорідненої крові. Позашлюбний зв'язок між євреями та громадянами німецької або расово спорідненої крові забороняється. Євреї не мають права наймати домробітниць жінок німецької або расово спорідненої крові молодше 45 років. Євреям забороняється вивішування імперських та національних прапорів та використання символіки імперських кольорів. Хто порушить заборони буде покараний або каторжною в'язницею, або тюремним ув'язненням, або грошовим штрафом [24, с. 382]. Процеси про «осквернення

раси» стали віднині буденним у Третньому Райху. «Расова ганьба» – нове юридичне поняття, яке винайшли нацисти. Відтепер родинні стосунки почали руйнуватися, багатьом довелося розлучитися, щоб не втратити державних посад. При цьому правляча еліта не розуміла як трактувати расові терміни в цих законах. Верхівка вимагала пояснень і доповнених інструкцій. Тому 14 листопада Гітлер доручив одному зі своїх підлеглих оголосити, що расові закони будуть відноситися тільки до громадян з трьома або чотирма єврейськими пращурами в другому поколінні. Ті, у кого два єврейських пращура у другому поколінні, будуть вважатися Mischlinge (категорія змішаних рас). Особи з одним єврейським пращуром у другому поколінні, які не належать до єврейської общини і не є у шлюбі з євреями, будуть вважатися арійцями [29, с. 206].

Було зрозуміло, що якщо «напівєврея» прирівняли до «єврея», то велика кількість німців перейшла б у бік супротивників режиму. Тому таких осіб назвали метисами 1-го ступеня, тільки якщо не сповідували іудаїзм або не були одружені з повним євреями, у цьому разі вони вважалися повними євреями. Метисами 2-го ступеня вважалися люди тільки з одним єврейським дідусем чи бабусею.

Норберт Фрай вказує, що «кровно-расове» законодавство стало спиратися на записи про хрещення в християнських церквах – і при цьому показало свою нелогічність: при визначенні «арійців», «чистокровних євреїв», «метисів 1-ого ступені» і «метисів 2-ого ступені» використовувався критерій конфесійної приналежності предків, однак починаючи з третього коліна ніхто не перевіряв, чи не були ці предки вихрестами [53, с. 135].

Німецькі вчені-євгеніки виступали за закони, які забороняють євреям одружуватися з німцями, адже схожі закони вже існували в південних штатах Америки, де шлюби між «чорними» і «білими» заборонялися. Тим не менше німецькі вчені втратили свій авторитет і підтримку з боку міжнародної наукової спільноти, так як їх переконання були необґрунтованими і не достатньо достовірними.

Райхстаг виконував формальну роль, адже виявлення волі фюрера прирівнювалося до законного аргументу. Расові закони сприймалися по-різному. Деякі вважали, що це призведе до порядку, а інші думали, що це початок кінця. У будь-якому разі вони відповідали психологічному запиту у ставленні до меншості, яка не могла чинити опір. Також було зруйновано останні гарантії правового захисту, єврейське населення позбавлялося юридичного захисту.

Вінстон Черчіль був обурений цими законами. У статті, яка вийшла в журналі «Strand» він висловив свою думку. «Двадцяте століття, – висловлювався Черчіль, – з подивом стежить не тільки за поширенням настільки варварських доктрин, але і за тим, що їх з жорстоким ентузіазмом приймають і уряд, і населення. Ніякі минулі заслуги, ніякий доведений патріотизм, ні навіть отримані на війні поранення не можуть слугувати захистом для людей, чий єдиний злочин складається у те, що їх батьки подарували їм життя. Всі види переслідувань, і дріб'язкові, і більш масштабні, звалюються на всіх: від всесвітньовідомих вчених, письменників і композиторів, які знаходяться на самій верхівці, до нещасних єврейських дітей в національних школах. Ці переслідування стали нормою життя, їх здійснювали і прославляли, здійснюють і прославляють як і раніше» [14, с. 151].

Нюрнберзькі закони відобразилися пріркою між євреями і німцями. Нацистський режим втрутився в інтимне життя. Тепер вже на правовому рівні було поділено «бажані» і «неприпустимі» стосунки між людьми. Кожен прийнятий закон крок за кроком обмежував права єврейської меншості.

Розширення расового законодавства відбувалося поступово. 26 листопада 1935 р. міністр внутрішніх справ розширив дію заборони шлюбів євреїв з арійцями на циган і чорношкірих. 26 листопада 1935 р. було опубліковано циркуляр міністрів внутрішніх справ Райху та Пруссії про виконання цього закону [44].

Рука нацистської Феміди торкнулася і мистецтва. У 1936 році був виданий згідно з яким конфіскації підлягали роботи єврейських художників та полотна з єврейською тематикою. У 1938 році з'являється низка законів, які ще більше погіршили становище євреїв. Законодавче виключення євреїв з економічного життя було пов'язано із заборонаю починати новий бізнес, реєстрацією і оцінюванням їхньої іноземної і вітчизняної власності, заборонаю вести роздрібну торгівлю, займатися ремеслом, замовляти товари поштою або продавати свої товари на ринках та ярмарках, ліквідацією або продажем єврейського промислового та торговельного підприємства.

Також з 1938 року згідно з наказом, у євреїв мали бути тільки єврейські імена і прізвища. Кожен єврей, якщо у нього не було імені, внесеного до списку як дозволене, був змушений додавати «Ізраель» чи «Сара». Євреї, що народилися після ухвалення закону, мали отримувати тільки такі імена, які були передбачені міністерською постановою [40, с. 158].

Лікарі єврейського походження втрачали ліцензії і могли лікувати тільки євреїв. Теж саме відбувалося і з юристами. Так як євреї позбавлялися від 1935 року цивільних прав, були прийняті інші сумнозвісні закони, за якими євреям заборонялося відвідування кіно, театрів, концертів, виставок, купалень, громадських шкіл, університетів, покупка та утримання автомобілів, телефонів, газет, певних предметів одягу та цінних речей, навіть домашніх тварин.

У расових законах нацисти виходили з інтересів власного режиму. Легалізація антисемітизму дала можливість нацистам відволікти народ від соціально-економічних проблем і об'єднати людей проти єдиного ворога.

Висновки до розділу 2

Отже, поєднання радикальних рухів, течій і теорій на тлі поразки у Першій світовій війні дали поштовх розвитку ідеології нацизму. Расова теорія стала основою для цього. Теоретики нацизму користувалися надбанням минулих ідей задля власної вигоди. Світогляд почав бути расово-біологічним,

а народ усвідомлюватися, як біологічна спільнота, яка поєднана спільною кров'ю і простором. Ідеологія нацизму тісно перепліталася з політикою, визначивши її, але у свою чергу, деякі принципи можна було підігнати під політичні зміни, які були вигідними режиму. Головним завданням для держави було оголошено – збільшення представників арійської раси. А головним ворогом визначено євреїв.

Разом з поширенням ідей еugenіки і економічним занепадом, деякі вчені наголошували на стерилізації неповноцінних людей, що стало реальним після приходу до влади нацистів. Ідеологи нацизму намагалися закласти фундамент для створення ідеальної країни і досконалих людей, які її населяють, черпаючи натхнення з давно минулих років.

Існування нацистського режиму було неможливим без його ідеології. Саме з неї почалися ті дії, які неухильно впроваджувалися у життя нацистської Німеччини.

Юридична система Третього Райху, після приходу до влади нацистів, стала діяти в інтересах режиму. З кожними прийнятими законами, групи осіб, які переслідувалися за расовими ознаками, все більше обмежувалися. Саме законодавча база стала тим важелем впливу і проміжним елементом на шляху здійснення расової політики. Всі умови були дотримані, тож наступним етапом стала вже практична реалізація.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Переслідування євреїв у Третньому Райху

Новий нацистський режим, підкоривши Німеччину, мав на меті зробити людей піддатливими до прийняття нової реальності і до опанування принципів націонал-соціалізму.

З перших днів встановлення цього режиму, євреї зіштовхнулися з бойкотами, ізоляцією і насильством. Той факт, що вони проживали на території Німеччини протягом більше 1600 років, не міг служити їм захистом, як і пам'ять про 12000 німецьких євреїв, які віддали свої життя на фронтах Першої світової війни, коли вони боролися, відчуючи себе невід'ємною частиною патріотично налаштованої німецької армії [14, с. 150].

Єврейський вплив у великих містах був безперечний. Вони були юристами, лікарями, працювали в галузі торгівлі, промисловості, банківій справі, в сфері культури та освіти. Німців переконували, що євреї домагаються найкращих посад і керування державою. Поступово це почало перетворюватися на переслідування єврейського населення.

Принципи відокремлення за расовою ознакою стали прийматися не тільки нацистами, але й чиновниками, державними службовцями і простими пересічними людьми, які засвоїли слово «єврей».

Коли Гітлер прийшов до влади євреї сподівалися – втім, без великої віри – на гарантії безпеки, які Гітлер обіцяв надати «всім» церквам [34, с. 45]. Але ще до 1933 року мали місце протести і вияв агресії. Євреї були тією меншістю, яку розглядали під іншим кутом, а не як решту, вони були активними руйнівниками у світогляді нацистів, як всередині країни, так і на міжнародній арені. Расова теорія була тим засобом, який може згуртувати німців проти євреїв – головного ворога. На додаток, єврейська власність становила цікавість і цінність для партії та її прибічників.

Близько 550 тисяч євреїв було зосереджено в Німеччині, вони були вільними громадянами, які інтегровані у німецьке суспільство. Єврейська громада мала тісні зв'язки з німцями, також мали місце змішані шлюби.

Але прихід до влади Гітлера почався денними набігами на вулиці, які були густонаселені євреями в лютому і березні, де штурмовики били їх і часто грабували майно (наприклад, погром 9 березня на Гренадірштрассе в Берліні) [20, с. 434].

Штурмові загони стали дозволяти собі відверто антисемітські агресивні заходи, коли влада перейшла до рук Гітлера. В перші тижні вони могли вриватися до синагог, оскверняти предмети культу і розбивати вікна єврейських крамниць.

По усій Німеччині штурмовики вривалися до судів, висмикували єврейських суддів і адвокатів з залів засідань і били їх, попереджуючи, щоб вони більше не поверталися. Збентеження, яке виникло цими діями виявилось занадто навіть для Гітлера, котрий 10 березня закликав зупинити «індивідуальні дії» такого характеру, якщо вони порушували службові справи і наносили шкоду економіці [56, с. 518].

Незважаючи на це, нацисти не відмовляли собі в антисемітських промовах, які друкувалися в пресі. Розповсюджувалися заклики до очищення суспільства від євреїв.

Євреї почали переїжджати до інших країн і чутки про те, що відбувається у Німеччині стали звучати закордоном. Преса Європи і Америки не стояла осторонь, кореспонденти іноземних газет писали про євреїв, яких принижували, тож пролунали заклики до бойкоту німецьких товарів. У свою чергу нацисти задумали помсту – бойкот. Гітлер бажав зробити антисемітські заходи зі спонтанних на планові і контрольовані, тому для цього був виданий наказ підготувати бойкот для єврейських магазинів та підприємств, і це було схвалено урядом. 1 квітня 1933 року було його оголошено. Але він не торкнувся великих єврейських фірм, адже вони були важливими для економіки. Постраждали перш за все невеликі крамниці і компанії.

У цей день намагалися звузити бойкот до погроз, але були різні випадки: малювали антисемітські лозунги, били вікна крамниць, займалися мародерством і арештовували незгодних. Мартін Гілберт вказує, що сотні євреїв були арештовані, відвезені в поліцейські дільниці і побиті, тоді як у Нюрнберзі натовп євреїв був зігнаний на спортивний стадіон, де їх змусили зубами «підстригати» траву. Леді Рамбольд, жінка посла Великобританії в Берліні, бачила листівки, які були розклеєні на вітринах єврейських магазинів, із закликами до німців нічого не купувати тут. В багатьох випадках до цього додавались і інші листівки, в яких йшлося про те, що у виробництві цих товарів використовується потогінна система, чи з зображенням єврейських носів. Свідком одного з арештів став єврейський фотожурналіст Стефан Лорант. Він сфотографував те, що відбувається, однак незабаром сам був арештований і відправлений у відкритий незадовго до цього концентраційний табір в Дахау на околиці Мюнхену. Йому пощастило – будучи громадянином Угорщини, він не тільки зміг домогтися звільнення, але і зміг виїхати з Німеччини і через декілька років став вагомою фігурою британської фотожурналістики, працюючи у журналі «Picture Post». Його книга «Я був в'язнем Гітлера» («I Was Hitler's Prisoner»), опублікована у 1935 році, представила світові одне з перших описів жахливих умов, в яких утримувалися ув'язнені концтаборів [14, с. 150].

1 квітня 1933 року біля магазинів чергували коричневосорочечники, які не пропускали покупців і клієнтів до єврейських крамниць чи адвокатських бюро. Також вони тримали у руках чи розвішували антисемітські принизливі плакати. Суспільство в цілому поставилося байдуже до цього заходу. Тім Грейді описує, як поставився до цього один із ветеранів Першої світової війни єврейського походження, а тепер власник крамниці Ріхард Штерн, ставши на варті своєї лавки, гордо демонструючи Залізний Хрест [16, с. 279].

В наступні місяці нацистська преса закликала не відвідувати єврейські крамниці, а тим, хто наважувався ходити, розсилалися листи із застереженням.

Закон «Про встановлення професійної державної служби» від 7 квітня 1933 дав поштовх для розгортання чистки. Він став законною спробою упорядкувати дії штурмовиків, які силою позбавляли посад євреїв. Згідно із законом ті, що працювали на держслужбі, в університетах, у сфері освіти, юриспруденції та в інших інституціях, що фінансувалися державою, були вигнані з роботи.

Ті євреї, які продовжували працювати, знаходилися в атмосфері постійної і наростаючої підозри. Декрети 1933 р. спричинили хвилю доносів. Багато адвокатів, державних службовців були змушені перевіряти свій родовід і навіть звертатися задля медичної перевірки в спробі визначити свою расову приналежність [56, с. 525]. На відміну від бойкоту, нові закони мали винятки для ветеранів війни та їхніх родичів, хоча ці пункти не завжди ретельно дотримувалися. Завдяки цим законам уряд призупинив наростання антисемітизму. Також ці заходи проводилися задля скорочення державних витрат.

13 квітня 1933 року було засновано Центральний комітет допомоги та відновлення. Ці організації видавали позики євреям, що опинилися у скрутному економічному становищі, намагалися шукати роботу для звільнених та проводили курси перекваліфікації для євреїв, які хотіли зайнятися сільським господарством або ремеслом (багато їх пізніше емігрували) [57, с. 612].

Закон не оминув сферу культури і мистецтва, він призвів до звільнення диригентів, співаків, музичних критиків, музикознавців, професорів державних музичних академій. Талановитим диригентам Бруно Вальтеру і Отто Клемпереру довелося емігрувати з Німеччини через расові причини. Пересічні музиканти і інші діячі не мали можливості переїхати.

Євреї грали велику роль у культурі догітлерівської Німеччини, серед них було чимало талановитих людей. Це давало привід націонал-соціалістам, що набирали силу, кинути в натовп гасло: «Геть засилля євреїв!» Нацистські

демонстрації у Берліні зривали покази фільмів і театральні спектаклі задовго до перемоги партії Гітлера на виборах до Райхстагу [21, с. 197].

Бажання нацистів усунути євреїв з культурної сфери було пов'язано з тим, що їх вважали винними у занепаді німецької культури. Джаз, свінг і танцювальна музика також вважалися створеною неповноцінною культурою афроамериканців, тому виконавці цих музичних напрямків також були змушені покинути Третій Райх.

Кіноіндустрію виявилось відносно легко контролювати, адже вона представляла сукупність невеликої кількості компаній. У березні 1933 р. величезні студії UFA почали масові звільнення єврейського персоналу і анулювати контракти з єврейськими акторами. Євреїв поступово усували з усіх сфер індустрії [56, с. 488].

Були змушені емігрувати такі письменники, як Альфред Деблін, Ліон Фейхтвангер, Арнольд Цвейг через своє єврейське походження. Поет Ернст Толлер, хоч і емігрував закордон, покінчив життя самогубством. А іншому поету Еріху Мюзаму так і не вдалося покинути Німеччину, його піддали насиллю в концентраційному таборі, з якого він вже не вийшов.

У травні 1933 року в Берліні було здійснено церемонію по спаленню книг, так зване «аутодафе книг» єврейських письменників, як символ очищення від єврейського духу. Такі акції проходили не один раз і в різних містах країни.

Серед художників була аналогічна ситуація, як із письменниками і поетами. В умовах цензури і нацистського контролю автори і митці не могли творити, тому одиниці з талановитих залишалися в країні. Гітлер стверджував, що модерністське мистецтво було породженням євреїв і деградованих людей.

П'єса «Шлагетер» стала відомим символом відношення нацистів до культури, в якій заперечувалися інтелектуальні і культурні ідеї і уявлення, а питання крові, раси і жертви в ім'я нації виходять на перший план. Її вперше було продемонстровано в Берлінському державному театрі 20 квітня 1933 р. на день народження Гітлера [56, с. 502].

Тих людей, які заважали режиму, усували з посад. Згідно із законом про пресу, видавці повинні мати німецьке громадянство, арійське походження і не бути у шлюбі з особами єврейської національності. Звільняли з радіо і газет, закривалися видавництва.

22 вересня 1933 року була законодавчо затверджена Палата культури райху на чолі з Геббельсом. Її призначення закон визначив наступним чином: «З метою здійснення німецької культурної політики необхідно зібрати творчих робітників у всіх сферах в єдину організацію під керівництвом райху. Райх повинен не тільки визначати напрям інтелектуального і духовного прогресу, але і організовувати діяльність працівників різноманітних сфер культури і керувати нею» [54, с. 280].

Якщо науковець був євреєм, чи мав дружину-єврейку, або критикував режим, він також звільнявся з посади. Серед них були такі відомі вчені, як Альберт Ейнштейн, Макс Борн, Фріц Габер та інші. Звільнялися професори і викладачі. Тепер вакантні посади надавалися перш за все людям, які були прихильні до нацизму або мали підтримку нацистської студентської організації, і звичайно були німцями.

Паніка і втеча закордон стали колосальними протягом літа 1933 року: до вересня в різних країнах опинилося 70 000 емігрантів, з яких більшу частину становили євреї [20, с. 436]. У зв'язку з расовою політикою Третього Райху, відбулася масова еміграція у США талановитих і визначних діячів культури, мистецтва, науки і фінансів, що мало позитивний вплив на розвиток різних галузей Сполучених штатів.

Не тільки людям, але і книжкам довелося шукати безпечного притулку, рятуючись від агресивного нацистського режиму. Бібліотека Абі Варбурга – історика-мистецтвознавця, який помер у 1929 році, була вивезена у Великобританію: вона складалася з 60 000 книжок и 20 000 фотографій. Ще один німецький єврей, доктор Альфред Вінер, привіз з собою у Великобританію свою колекцію книжок, памфлетів, фотографій і документів, які детально описують перші роки нацистського режиму [14, с. 155].

Перші місяці 1933 року стали початковою сходиною у процесі ліквідування євреїв з німецького суспільства. Проте багато євреїв, особливо поважного віку, вирішили залишитися в країні. До 1935 року законодавство мовчало, а життя євреїв почало входити у нове русло. Ветерани війни змогли зберегти свої посади, євреї-лікарі могли консультувати людей у приватному порядку, а покупці надавали перевагу перш за все якості і ціні товару, а не расовим принципам. Євреї усвідомлювали, що вони є неповноцінними громадянами для німців, тому заможні емігрували, а бідні сподівалися на краще.

У 1934 році дослідження суспільної думки, яке здійснювалося службою безпеки, СС і Гестапо, показали, що більшість німців не схвалюють грубі образи, фізичне насилля, бойкоти і вульгарний антисемітизм [29, с. 184]. У свою чергу більшість німців схвально відносилися до того, що євреї були звільнені з посад і вже не мають таких прав, як раніше. Євреї ж у свою чергу намагалися допомагали одне одному, створюючи різноманітні організації. Наприклад, Єврейська культурна спілка, організована Куртом Зінгером.

Нюрнберзькі закони перевели антисемітизм на вищий рівень, адже ті сфери життя, які були відносно захищеними, тепер були у небезпеці. Оголошуючи «Нюрнберзькі закони», цю декларацію безправ'я і нерівності людей, основними законами «третьої імперії», Гітлер у своїй промові додав, що віднині євреї можуть жити своїм особливим життям, не побоюючись ексцесів і «окремих акцій» (перед цим, в липні 1935 р., був новий погром у центрі Берліну) [20, с. 437].

Нюрнберзькі закони започаткували цілеспрямоване і всебічне витіснення євреїв з суспільства. Вони руйнували сім'ї і обмежували євреїв з усіх сторін життя. Але преса зображувала ці закони як міру зі стабілізації, яка допоможе євреям спокійно жити.

Прикладом наслідку сумнозвісних законів може бути газетне повідомлення про перший вирок, винесений у справі про «осквернення раси» (17 грудня 1935 рік): «Відділення у кримінальних справах при Берлінському

земельному суді засуджує 43-річного єврея Отто Яффе з Берліна, якого звинувачують у оскверненні раси. Навіть після виходу Закону від 15 вересня ц.р. цей єврей і жінка, яка забула про свою расову приналежність, продовжували вести спільне господарство. І той, і інший добре знали про існуючі законодавчі норми та продовжували перебувати у злочинному зв'язку» [24, с. 398].

До 1930-х років євреї були глибоко асимільовані, німці могли мати з євреями дружні і подружні стосунки, службові відносини, але безперервна пропаганда, насильство, та правове регулювання стали давати свої плоди. Кампанія проти євреїв почала відчутно впливати на думки і настрої німців. Націонал-соціалістам вдалося створити прірву між німцями та євреями. Хвиля антисемітизму набула іншої форми. Націонал-соціалістична пропаганда намагалася вселити огиду до євреїв. Юліус Штрайхер на сторінках газети «Штурмовик» («Der Stürmer») зображував вдавані злочини євреїв і інші вигадки про них, його газета стала платформою для антисемітизму. Шкільні підручники також були переорієнтовані на лінію расового вчення.

Рудольф Банушер відвідував школу у Гамбурзі. Він досі з болем згадує про перенесені знущання під час уроків з «расової науки»: «Учитель поставив мене перед класом. Потім запитав учнів: Ви знаєте, хто такий виродок? Клас мовчав. Кожен із дітей чув на заняттях з біології про виродків. Після короткої паузи вчитель показав пальцем на Рудольфа і сказав: Ось він. Його мати єврейка. Цим все сказано» [27].

Також згадки євреїв, які вчилися у ті часи свідчать, що не всі вчителі втратили мужність і людяність, деякі приносили навіть вибачення, що не можуть відкрито підкреслити успіхи учнів. Пропаганда і антисемітизм добралися навіть до дитячих книжок. «Отруйний гриб» та «Не вір лисиці на галявині та клятвам єврея» мали вплив на підростаюче покоління німців.

Антисемітизм був важливим засобом політичного і соціального прирівнювання маси. На рівні нацистської ідеології в євреях уособлювалася загроза і проблема, яку треба вирішити будь-якими засобами.

В своєму щоденнику, названому «Я хочу свідчити до останнього», Віктор Клемперер описував результати свого пильного спостереження за німцями. Він відмічав тих, кого називав «стійкими»: людей, які проявляли «стійкість» перед обличчям різноманітних очікувань, вимог і спокус зі сторони нових нацистських чиновників. Зустріти когось із них було рідкісним успіхом. В основному всім, кого виключили з німецького суспільства і переслідували як «ворогів», доводилося мати справу з «теплуватими». Були німці, які не бажали чути нічого, що суперечило би їх піднесеним сподіванням на Гітлера. А крім того, були ще «неприборкані опортуністи» – люди, які могли існувати, тільки якщо є «частиною цілого». Були, звичайно, і ті, хто сам займався переслідуваннями, вірні, ідейні нацисти, віддані слуги режиму [30, с. 187-188].

Ситуація з євреями у Третньому Райху на деякий час заспокоїлася, адже нацисти намагалися приховати свої антисемітські наміри у зв'язку з проведенням Олімпійських ігор, але це було нетривалий час.

У 1937 році була організована виставка «дегенеративної творчості», яку нацисти намагалися подати, як руйнівну єврейсько-більшовицьку культуру і тим самим, виправдати переслідування євреїв. А у 1938 році, за аналогією з виставкою «дегенеративного» образотворчого мистецтва, організували виставку «дегенеративне музичне мистецтво» у Дюссельдорфі.

До 1938 року євреї були вигнані з текстильної, швейної, хутряної та шкіряної галузей. 1937 року почалася систематична «аріізація» майна і власності євреїв. Расова політика щодо євреїв проводилася наполегливо і постійно до Кришталевої ночі. Положення євреїв в Німеччині стало особливо складним у 1938 році.

Адміністрація США вирішила створити конференцію по проблемам біженців, яка була проведена у французькому Евіані з 6 по 14 липня 1938 року. Ця конференція закінчилася нищівним провалом – ні одна з 32 країн-учасників не захотіла взяти на себе зобов'язання і полегшити життя єврейським іммігрантам [19, с. 159].

Розорення євреїв йшло швидкими темпами і єдиним виходом була втеча в іншу країну. Але з країни не випускали без попередньої експропріації. За чотири роки (1933-1936) з Німеччини емігрувало 110 000 євреїв; 1937 рік довів цю цифру приблизно до 130 000, тобто за п'ять років покинуло Німеччину близько чверті її єврейського населення [20, с. 439]. Людям заможним вдавалося таким чином покинути Третій Райх. Близько 400 000 євреїв залишилися (до початку 1938 р.) в Німеччині.

3.2. Кришталева ніч

Нацистський режим пішов на крайні міри, щоб досягти своєї мети. Ще на початку 1938 року набрав обертів расовий терор, руйнувалося економічне становище євреїв. А вбивство Ернста фон Рата було лише приводом надати своїй політиці по відношенню до євреїв нове направлення.

В жовтні 1938 року уряд Польщі також зробив різкий жест: Варшава оголосила, що всі польські євреї, які проживають за межами Польщі більше 5 років позбавляються своїх паспортів і, таким чином, стають «особами без громадянства». Багато з 17 000 осіб, до яких повинен був застосований цей закон, жили і працювали у Німеччині останні десять, п'ятнадцять і навіть двадцять років. Уряд Німеччини швидко відреагував, проголосивши, що всі євреї без громадянства зобов'язані покинути Німеччину в двотижневий термін [14, с. 183].

Вони були перевезені на німецько-польський кордон, де трималися в незадовільних умовах. Один з них розповів своєму сину, який на той момент був у Парижі, про свої враження і почуття. Вражений листом батька, Гершель Грюншпан, 7 листопада 1938 року смертельно поранив німецького дипломата фон Рата у посольстві Німеччини, який помер вдень 9 листопада. Це був вияв протесту проти насильства, яке вчиняли нацисти. А для нацистів це був момент, щоб почати масовий терор єврейського населення, який відбувався по всій Німеччині.

У той же день Міністерство пропаганди надіслало інструкції для преси, згідно з якими цей інцидент мав отримати головну увагу у репортажах. Він мав називатися атакою «світового єврейства» на Третій райх, яка спричинить «найжорсткіші наслідки» для євреїв у Німеччині. Це було гучним запрошенням діяти для вірних прихильників партії [57, с. 632-633].

Ввечері 9 листопада 1938 року зібралося керівництво партії нацистів у Мюнхені на урочисту церемонію, де міністр пропаганди Йозеф Геббельс дав промову, чим підштовхнув до радикальних дій. Він ретельно описує свої дії з того моменту, як йому опівдні повідомили про смерть дипломата Ернста фон Рата в щоденнику: «Йду на партійний прийом в старій ратуші. Гігантська справа. Доповідаю про справу фюреру. Він вирішує: нехай демонстрації продовжуються. Поліцію відізвати. Євреї повинні відчувати на собі народний гнів. Це правильно. Я одразу даю відповідні накази поліції і партії. Потім коротко виступаю на цю тему перед партійним керівництвом. Бурхливі оплески. Всі кинулися до телефонів. Тепер діяти буде народ» [53, с. 137].

А оскільки пропаганда вже вчинила розголосу, то розвиток подій став блискавичним. Були спалені синагоги і будинки, знищені магазини і склади, покалічені сотні людей. Ця акція проводилася під керівництвом служби безпеки. Нацисти вривалися до помешкань, грабували крамниці. Штурмовики заходили на єврейські цвинтарі, руйнуючи могильні плити.

Із секретної директиви гестапо з організації «кришталевої ночі» (9 листопада 1938 р.): «1) У найкоротший термін по всій Німеччині матимуть місце акції проти євреїв, зокрема проти синагог. Ви не повинні заважати. Однак необхідно підтримувати порядок у взаємодії із поліцією порядку, щоб можна було припинити пограбування та інші заворушення.

2) Оскільки в синагогах знаходиться архівний матеріал, необхідно гарантувати його збереження.

3) Підготувати арешт близько 20-30 тис. євреїв у райху. Відібрати, насамперед, заможних євреїв. Незабаром протягом цієї ночі будуть надані ще розпорядження.

4) У поточній акції ви повинні шукати євреїв, які мають зброю, і застосовувати до них найсуворіші заходи. До спільної акції можуть бути залучені групи СС [24, с. 402].

Вулиці були всипані склом, бо було розбито тисячі вітрин. Звідси і назви «Кришталева ніч» або «Ніч розбитих вітрин». Пересічна більшість німців осторонь спостерігала за процесом, були і такі, що скористався випадком звести рахунки з сусідами-євреями, користуючись можливістю отримати користь від грабунків та погромів. Одиниці могли допомогти. Але самі німці розповідали, що своїми очима бачили розорені єврейські магазини, грабунки і палаючі синагоги зранку після так званої Кришталевої ночі. Багато хто, почувши про руйнування, спеціально вирушили до міста, щоб подивитися на них. Майже всі оповідачі запевняють, що негативно сприйняли погром, — часто на тій підставі, що він був порушенням порядку. Немає ні одного інтерв'ю, в якому респондент говорив би про свою участь у погромі або про присвоєння майна з розграбованих єврейських магазинів та будинків. Але майже ніхто не розповідає і про те, що допоміг жертвам чи в якійсь формі вступав з ними у контакт [39, с. 475].

Німецька преса називала погроми обуренням народу через вбивство в Парижі. Для нацистів це була можливість за допомогою безчинства залякати євреїв, щоб ті покинули Третій Райх. А головне, що у режиму було ґрунтовне виправдання для остаточної ізоляції євреїв.

Геббельс писав у своєму щоденнику: «Акції проти євреїв, особливо проти їх синагог, скоро проходитимуть по всій Німеччині. Їм не можна заважати. Однак у співпраці з поліцією необхідно вжити заходів для запобігання мародерству та іншим крайнощам... Необхідно також підготувати арешт близько 20-30 тисяч євреїв у райху. В першу чергу слід вибирати євреїв, які володіють власністю» [57, с. 635].

Пропаганда мала великий вплив і на молоде покоління. В антисемітському регіоні Франконії та деяких інших областях молоді німці охоче взяли участь в погромах. Рівень насильства був схожим на події, які

відбувалися у перші місяці 1933 року, але тепер більш масштабно і жорстокіше. Члени Гітлер'югенда також брали участь в цій операції.

Хайнріх Клінг, якому на той час виповнилося тринадцять років, згадує: «У Людвігсбургзі люди з СА підпалили синагогу біля нашої школи. Я побіг подивитись на пожежу. Коли я стояв там, то спочатку не міг зрозуміти, чому пожежна команда ллє воду на сусідні будинки, але не гасить палаючу синагогу. Потім я помітив, що штурмовики і хлопці з Гітлер'югенда тягнуть звідкись сувої з Торою і кидають їх радісно у вогонь» [27].

Вчиняючи погроми в помешканнях, есесівці псували меблі, розкидали цінності, ображали євреїв. Були і ті, які давали зрозуміти, що тільки виконують наказ. В ніч з 9 по 10 листопада значна частина євреїв отримала травми. В офіційному звіті вказано про 91 загиблого єврея. Кількість смертей була більшою, так як зустрічалися випадки самогубств. Нацистські лідери бажали показати це дійство, як вияв німецького народного гніву і люті.

Меліта Машмон у своїх мемуарах описує, що 10 листопада 1938 року, під час подій в берлінському районі Шойненфіртель – центрі єврейського життя, який став центром погромів у «Кришталеву ніч»: у якийсь момент в неї виникло відчуття, наче сталося щось страшне, жахливе, жорстоке. Але потім її світосприйняття повернулося до стабільності, і вона переключилася: стала сприймати те, що сталося як факт. Як-ніяк, євреї були «ворогами нової Німеччини», і в ту фатальну ніч їх «змусили відчути... що значить бути Ворогом» [30, с. 191-192].

Деякі поліцейські повідомляли заздалегідь євреїв про напади, щоб ті могли вчасно сховатися. Про випадки участі у погромах місцевого населення вели записи соціал-демократи. Церква загалом мовчала, або ж закликала молитися за євреїв християнського віросповідання. Деякі священники тільки натякали про несхвалення насильства.

Режим наполягав на тому, щоб 10 листопада преса не висвітлювала докладні події в цей час і не опубліковувала фотографії руйнувань, а подавала це читачам як справедливий гнів народу.

Гейдріх наказав заарештувати 30 тисяч здорових чоловіків-євреїв; приблизно двом сотням їм судилося померти. У доповіді йшлося: «Події останніх кількох днів збільшили кількість ув'язнених із 24 тисяч (у таборах) до приблизно 60 тисяч». Більшість цих людей швидко покинули табори: за документами відомо, що на момент початку війни у вересні 1939 р. ув'язнених там було приблизно 25 тисяч [48, с. 17].

Кришталева ніч стала початком беззаконня і Третій Райх підійшов до критичної межі, де панували знущання, вбивства, хаос. За різними даними спалено близько 200 синагог, 7500 крамниць, 200 багатоквартирних будинків.

Загальні збитки склали 25 млн. райхсмарок, з яких близько 5 млн. припало на розбиті вітрини. Згодом виникла легенда, ніби Геббельс та Гіммлер організували цей погром без відома Гітлера, і він, дізнавшись про це, нібито, був незадоволений і суворо вичитав їх за цю акцію. Однак близький до Гітлера імператорський керівник преси Отто Дітріх рішуче спростовує цю версію, стверджуючи, що саме Гітлер був ініціатором «Кришталевої ночі» [58, с. 502].

Шкоду, яку завдали погромники, відшкодовували самі євреї. Указ від 12 листопада 1938 року зобов'язував їх сплатити за всі збитки, понесені внаслідок погромів, які були організовані нацистами. Уряд Німеччини зробив все можливе, щоб витіснити євреїв з економічного життя країни, притягнувши єврейське населення до примусового стягнення коштів і відібравши можливості здобувати засоби для існування. Одразу після погрому почали розглядатися заходи щодо тотальної «аріізації».

Імперська палата культури видала указ, який забороняв євреям відвідувати кінотеатри, театри, концерти та виставки. Міністерство внутрішніх справ наказало їм здати всю вогнепальну зброю та заборонило носити якусь зброю. Муніципалітети отримали право забороняти їм перебувати на певних вулицях чи районах у вказаний час. Гіммлер анулював їхні посвідчення водія та реєстраційні документи на авто. Інший наказ, що набрав чинності 6 грудня 1938 року, забороняв євреям використовувати

спортивні та ігрові майданчики, громадські лазні та плавальні басейни [57, с. 646].

Більша частина євреїв усвідомлюючи свій стан, розуміла, що погром знищив останні надії. Деякі німці співчували конкретним людям, а не критикували сам радикальний антисемітизм. Решта частина світу була обурена тим, що відбувалося. Міжнародні діячі починали відмовлятися від політики умиротворення, розуміючи настрої і дії нацистів.

Уряд Великобританії в якості термінового заходу порятунку, відкрив кордон для дітей німецьких євреїв, які могли здійснити подорож без супроводу батьків. Цей проєкт став відомим як «Kindertransport» («Дитячий транспорт») і за десять місяців між «Кришталевою ніччю» і початком Другої світової війни допоміг відправити у Великобританію більше 9500 дітей. Перший поїзд з дітьми з Німеччини покинув Берлін 2 грудня, лише через три тижні після «Кришталевої ночі»; перший поїзд з Відня 12 грудня [14, с. 185].

Антисемітські лозунги переслідували євреїв в містах, а повсякденне життя стало досить обмеженим для них. Втеча євреїв з країни посилилася. Але можливість для виїзду тепер була ще більш проблематичною.

Кришталева ніч стала початком ще більшої агресії і масового знищення людей. Ті задачі і цілі, які намітили нацисти, були виконані. Погром відображував радикалізацію режиму підготовки до війни.

3.3. Систематизація терору

Важливою ознакою нацистського режиму було використання терору не тільки для залякування ворогів народу, але і як інструмент управління самими німцями, яким влада користувалися повсякчас. Терор почав бути звичним явищем у Третньому Райху і відбувався без вагомої причини. Після приходу до влади нацистів, впродовж декількох місяців, суспільство було поділено, а переможці висували свої вимоги, обмежували громадянські свободи і втручалися в особисте життя кожного.

З доповіді «Сопаде» про систему терору (січень 1936 р.): «Терор – тотожна (і необхідна) складова частина загальної системи правління у Третньому Райху. Він є, поряд із «сучасними» методами масової пропаганди, вирішальним засобом того спільного та нещадного панування над народом, без якого Третій Райх не може встояти і без якого він взагалі немислимий. Це те, чого закордоном часто не помічали. Не знали, що поряд із терором проти євреїв є загальний терор, що у різних формах охоплює весь німецький народ [24, с. 391].

Бажаючи зробити країну вершиною світового панування, режим намагався змінити суспільство не шляхом реформ, а за допомогою біологічної революції. З цього витікало два шляхи: збільшити та покращити цінних представників людства, і також обмежити, відокремити, а в подальшому знищити «малоцінний матеріал».

Расова політика Третього Райху пройшла декілька стадій. Перший етап був підготовчий, на якому проводився поділ і відбір «повноцінних» та «неповноцінних» людей. Наступний етап характеризувався вже практичними діями. Нацисти не приховували свого бажання очистити німецьке суспільство від усіх видів неповноцінності; виходячи з расистського визначення «народу», вони виправдовували заходи по сепарації, сегрегації, а також стерилізації і винищенню як непридатних (розумово відсталих, зі спадковими хворобами, гомосексуалістів, політичних дисидентів) німців і генетично здорових не-німців (євреїв, циган і слов'ян) [22, с. 128].

З самого початку режим визначив свої засади, які базувалися на гнобленні і відторгненні одних і завоюванні симпатій інших. Німецький народ, який був принижений, жадав ворога, якого можна звинуватити і покарати. Ворогами були оголошені чужоземці, іновірці і ті, хто викликав страх, недовіру і огиду.

Міністр внутрішніх справ Вільгельм Фрік оголосив, що новий режим планував зосередити державні витрати на повноцінних і здорових людях. Це не тільки мало скоротити витрати на «другосортних і асоціальних

особистостей, хворих, недоумкуватих, душевнохворих, інвалідів і злочинців», а й «запобігти розмноженню спадково серйозно неповноцінних людей» [57, с. 553]. Отже, ця категорія населення була економічним «баластом», замість того, щоб приносити свій вклад у державу, їх розмноження послаблювало німецьку расу і зменшувало шанси на перемогу у боротьбі за світове панування.

Оскільки «раса» стала центральним поняттям у державі, режим мав дбати про її чистоту. Діти були оголошені найвищим благом, і зачати дитину, мав лише той, хто був здоровий і гідний цього. На думку нацистів, держава мала стерилізувати тих, хто є спадково хворим і нездатними до повноцінного зачаття.

У червні 1933 року Гітлер у промові назвав стерилізацію «бездоганною в моральному відношенні», оскільки вона куди менше зло, ніж «люди зі спадковими хворобами, які розмножуються у великих кількостях, тоді як мільйони здорових дітей залишаються ненародженими» [29, с. 125].

Наукове обґрунтування надали нацистам євгеніки, а нацисти у свою чергу ухвалення закону про обов'язкову стерилізацію. Деякі пацієнти самі погоджувалися на неї, але більшість відмовлялися. Люди подавали до судів скарги, але у більшості випадків їм відмовляли. Методи стерилізації, що використовували лікарі, були досить болісними і призводили до ускладнень, зустрічалися смертельні випадки. Обґрунтуванням для стерилізації було перш за все не хвороби, а соціальні відмінності.

У перші чотири роки дії закону було стерилізовано більше 200 000 осіб [57, с. 555].

Перші роки стерилізація не носила расового характеру. Ті, кого стерилізували були здебільшого німцями. Примусова стерилізація на той момент існувала і була поширена в інших країнах, але у Третньому Райху її масштаб був більший.

Категорії хвороб включали в себе як спадкові фізичні дефекти (сліпоту, глухоту, епілепсію), так і деякі розпливчасті психічні і поведінкові категорії

відхилень, які вважалися спадковими, такі як розумова відсталість, маніакально-депресивний психоз, шизофренія і хронічний алкоголізм. «Клопотання» – обґрунтування обов'язковості стерилізації могли подаватися лікарями, директорами інститутів і працівниками закладів охорони здоров'я, по них – на індивідуальній основі – виносили свої рішення «суди по спадковому здоров'ю» [22, с. 323-324].

Специфікою режиму нацистів був абсолютний контроль над суспільним і особистим життям. Пари мали надавати свої медичні картки і на основі них вирішувалося питання не тільки про потомство, але і одруження. Безпліддя виключало шлюб.

У кінці весни 1934 року було створено Націонал-соціалістичне бюро расової політики (БРП), яке було покликане насаджувати етнічну свідомість у всіх сферах громадського життя. Про розмах діяльності БРП свідчать хоча б перелік відділів: освіти, пропаганди, закордонних зв'язків, консультацій, прикладної демографії, зв'язків з громадськістю, науки, занять для дівчат і жінок [29, с. 134].

Задля поширення положень євгеніки, БРП випускали фільми, плакати і слайди, які повинні були впливати на маси.

Свобода людини обмежувалася задля мети нацистів про створення ідеального суспільства. Сексуальна і репродуктивна поведінка громадян мала підкорюватися служінням рідній країні. Щоб створити бездоганний людський матеріал, порушувалися базові права людини: особиста фізична недоторканість і право на життя.

У тих випадках, коли людину не вдавалося підкорити і розвивати духовно, за справу приймалася машина терору, яка керувалася райхсфюрером СС Генріхом Гімлером. Розгалужений апарат СС включав в себе і Головне управління імперської безпеки, куди входила зловісна таємна державна поліція (гестапо). У веденні СС знаходилися концтабори і Головне управління по питаннях раси і розселення, що проводило в життя расову концепцію Гітлера [41, с. 186].

Материнство славалося, адже матері народжували майбутніх воїнів. Була створена організація «Лебенсборн» – мережа пологових будинків, де могли народжувати арійські матері-одиначки. Ті діти, які були незаконно народженими, але були арійцями, бралися під опіку держави.

Для нацистського режиму були важливими фізичне здоров'я і життєва енергія, тому люди неповноцінні, не могли бути рівними з рештою, хоча приносили користь державі у них змога була. Народ потрібно було тримати у страху, проводилися переписи населення з расової приналежності. Режим бажав створити кожному мешканцю держави спеціальний паспорт, який мав підтверджувати арійське походження.

15 жовтня 1934 р. було створено спеціальне відомство для вивчення родоводу, воно отримало офіційну назву «Імперське відомство для вивчення родоводу».

Такі інститути, як Берлінський, інститути у Франкфурті-на-Майні, Бреслау, Мюнхені, Відні, займалися псевдодослідженнями і створенням довідки про расову приналежність, які видавалися німцям. Вона мала назву «Спадковий і расовий висновок експертизи Імперського інституту для вивчення родоводу». При її створенні треба було враховувати від 120-130 «расових ознак» – результатів обмірів і морфологічних описів [35, с. 139].

Расова політика не могла не торкатися молоді. Молодому поколінню викладалося расове вчення. Учні мали перевірятися на повноцінність, вчителі отримали розпорядження брати на замітку дітей з генетичними вадами. Школярі вивчали свої родоводи з позиції канонів євгеніки. У 1936 році були заборонені ненацистські молодіжні організації.

Пауль Штюбен розповідає: «У школі у нас вимірювали голови та підганяли параметри тіла під шаблони. Якщо хтось не відповідав арійським критеріям, його запитували про походження прабабусі. І потім було приємно почути, що навіть якщо щось і було не гаразд дуже давно, то, напевно, здорова німецька кров уже повністю розклала єврейську. Я повинен був принести родовід нашої родини до школи» [27].

Принципам расової гігієни і вимогам до материнства навчали дівчаток. Адже, головним завданням для них був фізичний і духовний розвиток, підтримка чистоти крові, а в майбутньому шлюб і народження повноцінних арійських дітей. Старшокласники вчили напам'ять «Десять заповідей щодо вибору супутника життя», які пояснювали принципи расової сумісності [29, с. 168]. Нацистська еліта також зазнавала пильного дослідження і контролю, особливо СС, які з кожним роком мали більший вплив, чисельність і функції.

За спогадами Г. Раушнінга, Дарре взявся за науково обґрунтоване впровадження у життя націонал-соціалістичних расових законів та расової гігієни. Він мав намір скласти велику та детальну картотеку спадкових біологічних параметрів нацистської еліти, насамперед СС. З благословення Гімmlера він почав збирати родовід нової аристократії. Свого роду племінну книгу породи панів, що планомірно створюється за тими ж правилами, що використовуються на племінних заводах. Саме тоді Гімmlер розпорядився, щоб усі члени партії одружилися лише з особливого дозволу. Згода на шлюб видавалася лише після детального біологічного дослідження майбутнього подружжя [4, с. 26-27]. Нацистські лідери бажали відродити чистий тип арійця, зробити німецьку аристократію «породистою».

Переслідування і дискримінація таких груп, як роми, афронімці, іновірці, гомосексуалісти, інваліди, психічнохворі та асоціальні елементи здійснювалися задля очищення арійської раси і підготовки до війни.

Першою групою були роми. Вони склалися з великих сімейних груп, які здебільшого вели кочовий спосіб життя. До них ставилися насторожено, у зв'язку із забобонами і стереотипами. Нацисти не цікавилися сінті і рома, але з початком панування, оголосили їх, як расово неповноцінних. Спонтанні випадки агресії і насилля нацистів стали змінюватися на організовані. Спочатку влада хотіла, щоб вони перейшли до осілого способу життя.

Ряд регіональної та місцевої влади посилили свої нападки на кочівників, влаштовуючи рейди по їхніх таборах, зганяючи з місць відпочинку та заарештовуючи тих, хто був викритий у таких діях, як жебракування. 6 червня

1936 року ці зусилля були скоординовані в декреті, виданому Імперським міністерством внутрішніх справ, і в ряді міст почали влаштовувати спеціальні табори для циган на кшталт створеного у Франкфурті-на-Майні. Це були не зовсім концентраційні табори, оскільки роми принаймні формально, мали право приходити і йти за своїм бажання, і там не робилися спроби стежити за дисципліною чи вводити покарання [57, с. 574-575].

Ці дії були виправданням проти злочинності, яку начебто вчиняли роми. Ромам не приділялося стільки уваги, як до євреїв. Вони рідко згадувалися у пресі. Адже, роми, на відмінну від євреїв, не були вагомою частиною соціуму в Третьому Райху.

Бенно-Мюллер Хілл вказує, що у 1937 році на базі Національного інституту здоров'я (Reichsgesundheitsamt) було створено спеціальну кафедру, яку очолив психіатр Роберт Ріттер. Передбачалося, що кафедра займатиметься розглядом статусу кожного цигана – мешканця Німеччини. Думка була така, що більшість ромів є нащадками кримінальних елементів. Але існують роми – нащадки аріїв. Цих потомків було дуже мало і саме їх треба було врятувати. Інші мали пройти стерилізацію і бути поміщеними в концтабори [37]. Роми не згадувалися у Нюрнберзьких законах, але в наступних документах пояснювалося, що вони є носіями «чужої крові» і піддавалися тим же обмеженням і покаранням, що і євреї.

Ще більш зловісний і відверто расовий характер ставлення до циган набуло після заяви Гімmlера в 1938 році: «Боріться з циганською чумою». Ромів не любив саме Гімmlер; Гітлер не відчував до них особливого інтересу. Роми не згадані в «Майн кампф», і, якщо не брати до уваги кількох випадкових зауважень, Гітлер дозволив Гімmlеру діяти в цьому питанні так, як той вважав за потрібне [48, с. 156].

Зустрічалися змішані шлюби між ромами і німцями, деякі з них були асимільовані і жили не кочовим способом життя. Циганського чоловіка могли ув'язнити безпідставно у концтабір. У 1938 році хвиля арештів циган мала і

економічну вигоду, бо потрібна була безкоштовна робоча сила. Сінті і рома також піддавалися стерилізації на основі їх нібито розумової неповноцінності.

Указ від 8 грудня 1938 року забороняв ромам роз'їжджати «ордами» (групами із кількох сімей), передбачав депортацію іноземних циган і давав поліції право заарештовувати волоцюг, які класифікувалися як асоціальні елементи. Він поширював вже існуюче расове законодавство на циган, які тепер мали надавати сертифікат придатності, перш ніж їм дозволяли одружуватися. Як правило, у видачі їм відмовляли [57, с. 576].

Була ще одна група, яка постраждала від нацистського режиму – це представники чорношкірої меншини, так звані «рейнські бастарди». Вони були нащадками солдатів африканських колоніальних військ, які брали участь в окупації Німеччини. Так як ці афро-німці вважалися уособленням німецького сорому, було вирішено, що вони мають бути стерилізованими.

Добре показує суть зареєстрований гестапо, як «справа № 357», випадок одного хлопчика, який народився 1920 року у цивільному шлюбі від німецької матері та французького колоніального солдата з Мадагаскару. Гестапо знайшло його та заарештувало вночі на 29 червня 1937 року. Хлопчику зробили вазектомію в Євангелістському шпиталі Кельна 30 червня, через день після арешту [57, с. 578].

Точної інформації щодо кількості дітей, яких примусово стерилізували, невідома, але за різними даними вона становить близько 500. Фізичні і психологічні наслідки цієї стерилізації не покидали «рейнських бастардів» все життя.

Паралельно з гоніннями на ці групи населення, нацисти переслідували гомосексуалістів. Представники цієї групи руйнували арійську расу, ідею відваги і мужності. Також одностатеві зв'язки не могли принести державі дітей. У гестапо було створено новий відділ, завданням якого стало створення картотеки гомосексуалістів, насамперед усередині партії. Це стало ще однією областю, де важливу роль відігравали анонімні доноси [57, с. 583]. Більшість

з гомосексуалістів було заарештовано і відправлено до в'язниць, частину відправлено на так зване «лікування».

Значна кількість гомосексуалістів також підлягали «добровільній» кастрації для «вилікування від пороку». У результаті в державних виправних установах до 1939 року було «добровільно» кастровано 174 особи. Число кастрованих у таборах швидше за все було значно вищим [57, с. 585-586]. Іновірці також зазнавали утисків і гоніння. Режим мав на меті контролювати і церкву у своїх руках.

В євангельській церкві виник рух «німецьких християн», який слушно прозвали «штурмові загони Христа». На противагу йому в травні 1934 р. сформувалася «сповідальна церква», яка різко полемізувала з нацистською ідеологією, не дивлячись на утиски і арешти її членів. В католицькій церкві більшість її служителів проявляли симпатії до нового режиму, особливо після складення в липні 1933 р. конкордата з Ватиканом. Але і тут наростала опозиція нацизму, яка досягла піку в 1937 р., коли вийшла папська енцикліка «Із пекучою тривоگو», яка обережно засудила нелюдські методи правління Гітлера. Протестуючи проти расової доктрини нацизму, мюнхенський кардинал Міхаель Фаульхабер мав сміливість заявити, що «всі ми – семіти за духом» [41, с. 185].

Отже, расова політика стала основою внутрішньої політики Третього Райху. Цінність людини встановлювалася за расовими критеріями.

3.4. Поширення расової політики на окуповані території і її радикалізація з наближенням Другої світової війни

У березні 1938 року німецькі війська увірвалися на територію Австрії, анексувавши її, було введено у дію апарат нацистського терору. Принципи расової політики почали поширюватися на ці території: єврейських лідерів арештовували і відправляли до концтаборів, різноманітні єврейські організації були закриті, почалися знущання, обмеження і насилля над євреями.

Штурмовики і просто грабіжники вривалися до євреїв в будинки і торгові заклади, проводили обшуки, конфісковували чи просто віднімали гроші, цінні речі і товари, а власників або били, або забирали до поліцейських відділень [20, с. 440].

Відправка до концтаборів і поодинокі вбивства євреїв, стимулювали масову втечу, незважаючи на те, що їх власність переходила на сусідів, друзів чи конкурентів неєврейського походження.

Серед євреїв запанував такий відчай, що більше 300 осіб у березні 1938 року закінчили життя самогубством, і ще 267 осіб – у квітні [14, с. 177].

Метою нацистів на даний момент була еміграція євреїв, а не їх знищення, хоча це не полегшувало страждання від нападів, грабунків і утисків у всіх сферах життя. Австрійський антисемітизм був ще більш жорстокішим і радикальнішим, ніж той, що практикувався до того моменту у Третньому Райху.

Доктор Лео Лаутербах після візиту до Австрії у квітні 1938 р. доповів до Лондона: «Ця політика істотно відрізнятиметься від тієї, що діє в Німеччині. Можливо, її буде спрямовано на повне знищення австрійського єврейства» [48, с. 146].

В жовтні 1938 році Німеччина анексувала частину Чехословаччини – гірський район Судети. Майже 20 000 євреям із Судет довелося втікали. Головні синагоги ще до анексії були спалені нацистами.

У березні 1939 року, коли німецькі війська окупували Прагу, анексувавши Богемію і Моравію, необхідність збільшити потік емігрантів зросла. Євреї стали безправними. Все те, що відбувалося раніше і на інших територіях, почало повторюватися тут: єврейське майно конфісковували, грабувалися крамниці, будинки підпалювали, а євреїв могли бити на вулицях.

Перепис населення в травні 1939 р. показав, що в райху – без Австрії і Судетської області – ще мешкало 233 646 людей, які згідно з нацистським визначенням вважались євреями. До початку війни їх кількість скоротилася майже на 50 000 осіб. Англія, Бельгія і Нідерланди тимчасово дали притулок

приблизно 10 000 дітям, більшість з них потім були переплавлені в США чи Палестину [53, с. 139].

Завойовуючи нові території, Третій Райх мав поштовх для жорстокої реалізації расових намірів. Приєднання цих земель, стимулювало на подальші завоювання територій, на яких мешкала велика кількість євреїв. Радикалізація нацизму була постійним процесом, тому його не можна прив'язати до конкретних дат.

У листопаді 1937 року Адольф Гітлер, наступним чином визначив цілі майбутньої війни: «В нашому випадку мова йде не про надбання людей, а про надбання простору, яке придатне для сільського господарства» [46, с. 3].

Німецьке міське населення почали стимулювати переселятися на нові ферми і господарства. Нацистські лідери розглядали включення великих етнічних володінь німців у Східній Європі до складу Третього Райху, і наступні роки це стало можливим.

За думкою Гітлера, через проблему раси і єврейську загрозу, Німеччина програла Першу світову війну, але для того, щоб перемогти у наступній, потрібно очиститися від євреїв у Німеччині і за її межами.

Офіційна газета СС *Schwarze Korps* відкрито заявила в 1938 р., якщо, мовляв, світ ще не переконався, що євреї – покидьки суспільства, він скоро переконається в цьому, коли безрідні бродяги без національності, без грошей і паспортів ринуть через чужі кордони [6, с. 363].

Расова політика не була досконально визначена, так як залежала від захоплення інших земель. Було чітко сформульовано, що арійці мали владу і привілеї, але щодо інших підлеглих народів виникали питання.

Після Кришталевої ночі і аншлюсу Австрії, безчинств, які проводилися щодо євреїв, режим почав створювати передумови задля систематичного винищення невиліковно хворих людей, іншими словами, усіх тих, хто лише фактом свого існування порушував біологічну чистоту арійської раси.

З того моменту, коли почалися захоплення нових територій, люди з фізичними дефектами, спадковими хворобами, душевнохворі не тільки стали

економічним «баластом», але і тією категорією населення, яка недостойна жити. Євгенічна концепція була центральною темою нацистського режиму. Расова гігієна мала на меті не тільки очищення від расової (зовнішньої) загрози, але і генетичної (внутрішньої).

Прихована думка про те, що ці люди недостойні життя, панувала ще до 1930-х років. Але расова політика, економічна користь і науковий прогрес у галузі євгеніки об'єдналися у Третньому Райху. Звільняючись від моральних цінностей, режим від примусової стерилізації почав розробляти програму евтаназії.

У серпні 1939 р. всім лікарям та акушеркам було наказано повідомляти інстанцію про народження неповноцінних дітей або дітей з ознаками ідіотизму. Подальшу долю дитини вирішувала комісія із трьох осіб. Якщо новонародженого одногосно визнавали неповноцінним, його передавали в одне з двадцяти одного «спеціальних дитячих відділень», де його вбивали одним з кількох передбачених способів. Найбільш ефективним і водночас економічним методом вважалося позбавлення харчування: дитина помирала «природною смертю» — з голоду [28, с. 91-92].

Деякі лікарі і науковці вважали, що невиліковні хворі є економічно не вигідними державі, тому заслуговують на знищення. До вбивства зараховували неповноцінних людей, яких записували до таких на основі різноманітних досліджень, біометричних і генетичних даних.

Батьки були зобов'язані зареєструвати в комітеті («Т4») своїх дітей – душевнохворих або калік віком до трьох років; пізніше вік було продовжено. <...> Співавтор теорії евтаназії лікар А. Хохе висловлювався щодо намічених до вбивства так: це «порожні стручки», «люди баласту», «дефектні люди», «дозвіл на знищення абсолютно марних духовних мерців» [44].

Починаючи з вбивств дітей, програма була поширена і на дорослих німців, які також підпадали під визначення «життя, негідне життя».

Програма евтаназії розроблялася задля того, щоб заощадити кошти на утриманні спадкохворих, душевнохворих і розумово відсталих, та звільнити місця в лікарнях для військових, яких потрібно буде лікувати під час війни.

Гітлер бажав дочекатися початку воєнних дій. Він вважав, що під час війни програму евтаназії можна буде втілити у життя швидше і легше, адже фокус уваги буде зосереджений на інших речах. До того ж, в таких умовах церква не зможе мати такий вплив, як раніше.

1 вересня 1939 р. Гітлер віддав наказ розпочати операцію щодо усунення «марних їдців». Операція проводилася під кодовою назвою «акція Т4» і була оголошена «секретною імперською справою». За кодом «Т4» приховувалася адреса: Берлін, Тіргартенштрассе, 4, де влаштувалися керівники даної акції по винищенню людей. Офіційно ця установа мала невинну назву: «Суспільно корисний заклад щодо стаціонарного догляду» [42, с. 104].

З початком війни нацистські лідери набули свободи дій, якої не мали раніше. 1939 рік став вершиною практичних дій у расовій політиці. Програма «Т4» набула великого масштабу, бо було залучено багато людей, які віддані режиму. Вбивства стали визнаватися законними і необхідними задля майбутньої перемоги у війні.

При виконанні цього проєкту була апробована технологія засекречування, яка притаманна райху: усні, а не письмові накази, анонімна документація, коди, шифри. Був відшліфований і метод прихованого, методичного «наукового» вбивства людей без пролиття зайвої крові. Це був хороший тренінг для тих, хто потім працював в таборах смерті в Польщі, проводив медичні експерименти на євреях і слов'янах [33, с. 369].

Доказом нової радикальної політики стали події 1938 і 1939 років. З початком Другої світової війни нацистський режим від переслідувань різноманітних меншин перейшов до їх систематичного винищення.

Руйнування німецької правової держави і суспільної моралі у поєднанні з маніакальним прагненням Гітлера до війни, дало величезну свободу дій.

Після 1939 року ця свобода дала можливість здійснити все – від «етнічних чисток» до геноциду євреїв у Європі [22, с. 244].

Висновки до розділу 3

Расова політика Третього Райху пройшла декілька етапів. Перший етап був підготовчий, який характеризувався створенням ідеологічної і законодавчої бази. Наступний етап відбувався вже на практичному рівні. Нацистський режим намагався очистити німецьке суспільство від неповноцінних німців (розумово відсталих, зі спадковими хворобами, гомосексуалістів, тощо) і генетично здорових не-німців (євреїв, циган та інших).

Першими, хто зіштовхнувся з реалізацією расової політики, були євреї. З початком правління націонал-соціалістів, почалися бойкоти і набіги, їх позбавляли посад. Стала відбуватися масова еміграція. Нюрнберзькі закони перевели антисемітизм на вищий рівень, адже євреї стали безправними. «Расові закони» руйнували сім'ї і обмежували євреїв з усіх сторін життя. Кришталева ніч стала початком ще більшої агресії і радикалізації расової політики щодо євреїв.

Принципи відокремлення за расовою ознакою стосувалися не тільки євреїв і стали прийматися не тільки нацистами, але й пересічними людьми.

«Раса» стала центральним поняттям, тому расова політика стосувалася і самих німців. Лише той німець міг зачати дитину, хто був здоровим. З ідеологічних і економічних причин почалася стерилізація людей з вадами і невиліковними хворобами. Так як роми були носіями «чужої крові», вони піддавалися тим же обмеженням і покаранням, що і євреї. Ще одна група, яка зазнала реалізації расової політики стали, так звані, «рейнські бастарди», які були стерилізовані.

Переслідування і ізоляція таких груп, як євреї, роми, афронімці, іновірці, гомосексуалісти, інваліди, психічнохворі та асоціальні елементи здійснювалися задля очищення арійської раси і підготовки до війни.

Завойовуючи нові території, нацистський режим мав поштовх для більш жорстокої реалізації расової політики.

Після безчинств, які проводилися щодо євреїв у більшому масштабі і з дужчим запалом, почалася створюватися програма задля систематичного винищення невиліковно хворих людей. Расова політика, яка відбувалася напередодні Другої світової війни, стала кульмінацією і доказом того, що нацистський режим на цьому не зупиниться.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань кваліфікаційного дослідження можна зробити такі висновки.

Тема расової політики Третього Райху (1933-1939 рр.) є досить актуальною, але висвітленою насамперед зарубіжною історіографією. Чимало українських дослідників звертаються до цієї проблеми, характеризуючи теми німецької окупації на території України або Голокосту. Тому незважаючи на ґрунтовні дослідження різних істориків, дана тема потребує узагальнення і систематизації досліджень.

Встановлено, що поєднання і злиття, взаємопроникнення і взаємозалежність різноманітних ідей, рухів, концепцій і теорій дали поштовх для створення ідеології нацизму, яка базувалася на расовій теорії. Засади расової гігієни і інженерії у купі з економічною кризою і наслідками поразки у Першій світовій війні стали підґрунтям для створення «ідеальної» людини, а потім у свою чергу раси панів і могутньої держави. Згадуючи далеке героїчне минуле, усвідомлюючи і переконуючи про свою національну ідентичність, нагромаджуючи наукові і псевдонаукові знання, теоретики націонал-соціалізму паралельно актуалізували спалахи расизму, а особливо антисемітизму, зробивши об'єктом насилля передусім євреїв. Уособивши в образі «єврея» вічного ворога.

З'ясовано, що роль ідеології нацизму і пропаганди у здійсненні расової політики була беззаперечною, адже ідеї нацистів не здавалися населенню жорстокими та негуманними, а навпаки закликати до прогресу, праці, здоров'я, тощо. Культ фізичного здоров'я і краси став важливим аспектом расової доктрини, а істинним арійцем міг називатися той, хто мав «правильне» обличчя і тіло. Теоретики нацизму здавалися передовими, звертаючись до наукового обґрунтування. Расові засади нав'язувалися через постійний вплив на свідомість німців через газети, радіо, освіту, мистецтво і масові свята.

Показано, що галузь права стала базуватися на принципах націонал-соціалізму і створювала механізм, за яким права груп, які були відмінними за расовими ознаками, з кожним запровадженим законом, обмежувалися.

Расова політика пройшла декілька стадій. Перша полягала у підготовці, на якій проводився поділ на «повноцінних» і «неповноцінних», а на другому відбувалася реалізація.

Показано, що з самого початку панування нацистів, євреї почали систематично піддаватися бойкотам, насиллю та ізоляції. Бажання нацистів усунути євреїв з усіх сфер життя призвело до масової еміграції останніх. «Расові закони», прикриваючись «спокійним життям» і стабілізацією, призвели до всебічного і цілеспрямованого витіснення євреїв з суспільства. Заможним євреям вдавалося покинути нацистську Німеччину. А ті, хто залишилися були приреченими людьми. Особливо расовий терор набрав обертів у Кришталеву ніч, яка прокотилася всією державою.

Окрім євреїв, нацисти бажали очистити суспільство від усіх видів «неповноцінності». Під це визначення підпадали непридатні німці (невиліковно хворі, люди з різними вадами та недоліками, як фізичними, такі і психічними, гомосексуалісти, асоціальні елементи, тощо), а також не-німці (роми і «рейнські бастарди»). Список тих, хто підлягав під реалізацію расової політики змінювався, у зв'язку з кардинальними перетвореннями на міжнародній арені, а саме захопленням нових територій Третім Райхом.

Встановлено, що соціальна цінність людини встановлювалася за расовими критеріями. Масово стерилизували німців з невиліковними хворобами і вадами, а також «рейнських бастардів» і циган. Окрім психологічних і фізичних наслідків, люди могли втратити життя через ускладнення від даних процедур. Гомосексуалістів арештовували і відправляли до в'язниць, деяких з них було кастровано. Щодо євреїв, то великій кількості вдалося емігрувати і почати нове життя закордоном. Але окремі особистості зіштовхнулися з депресією, дехто навіть вчиняв самогубство. Ті євреї, які залишилися в країні мали невизначений стан і не

знали чого очікувати далі від режиму, втративши посаду, заробіток, житло, права, деякі мали зруйновані шлюб та особисті стосунки через сумнозвісні «расові закони», деяких було відправлено до концтаборів. З початком захоплення нових земель, расова політика ставала все більш радикальнішою і масштабнішою. Після безчинств щодо євреїв, нацистський режим почав створювати передумови задля винищення невиліковно хворих людей, по-перше, щоб біологічно очистити суспільство, а по-друге, тому що це було економічно вигідним. Звільняючись від моральних цінностей, запроваджувалася програма евтаназії. Друга світова війна дала нацистам свободу дій і те, чого вони не могли собі дозволити раніше.

Визначено, що зародження і поширення думок ідеологів і вчених, підготовка населення, запровадження законів і реалізація расової політики визначили хід подальшої історії, яка мала трагічні наслідки для усього людства.

Отже, завдання кваліфікаційної роботи виконані, мета дослідження досягнута.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Закон о гражданстве райха и Закон о защите немецкой крови и немецкой чести [«Нюрнбергские законы»], 15 сентября 1935 г., и два первых распоряжения к ним, 14 ноября 1935 г. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0007_nue&object=translation&st=&l=ru
2. Клемперер В. ЛТІ. Язык Третьего Райха. Записная книжка филолога. Москва, 1998. 384 с.
3. Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП). 25 пунктів. URL: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920.Hitler.php>
4. Раушнинг Г. А. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. Москва, 2021.
5. Ширер У. Л. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента. Москва, 2002. 512 с.

Література

6. Арндт Х. Истоки тоталитаризма. Москва, 1996. 672 с.
7. Артамошин С. В. Идеиные истоки национал-социализма. Брянск, 2002. 184 с.
8. Баринев И. И. Табу и мифы Третьего райха. Москва, 2013. 248 с.
9. Буханов В. А. Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах (1933-1945). Екатеринбург, 2013. 466 с.
10. Васильченко А. В. Арийский реализм. Москва, 2009. 272 с.
11. Васильченко А. Секс в Третьем райхе. Москва, 2005. 416 с.
12. Вишперман В. Европейский фашизм в сравнении 1922-1982. Новосибирск, 2000.
13. Галкин А. А. Германский фашизм. Москва, 1989. 352 с.
14. Гилберт М. Евреи в двадцатом столетии. Москва, 2002.

15. Горелкин В. А. История расовой теории и национал-социализма. *Демократия или авторитаризм? Становление новых политических режимов в Европе в XIX-XX вв.* Материалы науч.-практ. конф. Волгоград, 2008. С. 74-80.
16. Грейди Т. Роковое наследие. Правда об истинных причинах Холокоста. Москва, 2019. 490 с.
17. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности. Москва, 2012. 528 с.
18. Дем'яненко Б. Л. Три моделі тоталітаризму: Порівняльний аналіз фашизму, більшовизму та націонал-соціалізму. Монографія. Київ, 2000. 254 с.
19. Дрожжин С. Н. Третий райх и «русский вопрос». Москва, 2010. 336 с.
20. Дубнов С. М. Новейшая история еврейского народа. Т 3. Эпоха антисемитской реакции и национального движения (1881-1914) с эпилогом (1914-1938). Москва, 2002. 488 с.
21. Дятлева Г. В. Искусство Третьего рейха. Ростов н/Д., 2013. 255 с.
22. За рамками тоталитаризма. Сравнительные исследования сталинизма и нацизма. Под ред. М. Гейера и Ш. Фицпатрик. Москва, 2011. 679 с.
23. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. Под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушев. Москва, 2000. 432 с.
24. История Германии: учебное пособие. Т 3. Москва, 2008. 592 с.
25. Кара-Мурза С. Коммунизм и фашизм: Братья или враги? Москва, 2008. 608 с.
26. Кеннеди П. Взлеты и падения великих держав: Экономические изменения и военные конфликты в формировании центров власти с 1500 по 2000 г. Екатеринбург, 2018. 848 с.
27. Кнопф Г. «Дети» Гитлера. Москва, 2004.

28. Кормилицын С. В. Третий Райх. Гитлер-югенд. Санкт-Петербург, 2004. 288 с.
29. Кунц К. Совесть нацистов. Москва, 2007. 400 с.
30. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти. Москва, 2010. 271 с.
31. Макарова Л. М. Идеология германского национал-социализма: социально-политический анализ: автореф. диссерт. на соискание уч. степени д-ра истор. наук. Казань, 2005. 34 с.
32. Макарова Л. М. Нацистская концепция человека и методы ее реализации. *Человек* № 3, 2003 г. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/MEN/NAZI/NAZI.HTM>
33. Манн М. Темная сторона демократии: Объяснение этнических чисток. Москва, 2016. 928 с.
34. Марабини Ж. Повседневная жизнь Берлина при Гитлере. Москва, 2003. 308 с.
35. Мельников Д. Е., Черная Л. Б. Империя смерти: Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945. Москва, 1989. 414 с.
36. Мёллер ван ден Брук А., Васильченко А. Миф о вечной империи и Третий райх. Москва, 2009. 388 с.
37. Мюллер-Хилл Б. Генетика человека и массовые убийства. *Человек* № 4, 1997 г. URL: <https://web.archive.org/web/20130325071009/http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/MEN/MULHILL.HTM>
38. Нестерова Т. П. Фашизм и национал-социализм: взгляд Н. В. Устрялова. *Институты прямой и представительной демократии: генезис политических режимов в XX веке: сборник материалов Зимней школы*. Екатеринбург, 2000. С. 47-53.
39. Нитхаммер Л. Вопросы к немецкой памяти: Статьи по устной истории. Москва, 2012. 536 с.

40. Нойманн Ф. Л. Бегемот. Структура и практика национал-социализма 1933-1944. Санкт-Петербург, 2015. 591 с.
41. Патрушев А. И. Германская история. Москва, 2003. 256 с.
42. Пшибыльский П. Между виселицей и амнистией: Процессы против военных преступников в зеркале Нюрнберга. Москва, 1985. 216 с.
43. Радкау Й. Эпоха нервозности. Германия от Бисмарка до Гитлера. Москва, 2017. 552 с.
44. Родионов В. Расовые мифы нацизма. Врага надо знать! Москва, 2010.
45. Розумюк В. Культурно-расові аспекти доктрини націонал-соціалізму. *Наукові записки Інституту політичних і етнографічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Зб. наук. пр.* 2008. (Вип. 40). С. 246-258
46. Свебоцкая Т., Пиндерская-Лех Я., Менсфельт Я. Аушвиц-Биркенау. История и настоящее. Вадовице, 2010. 31 с.
47. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки. Київ, 1997. С. 768-813. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd37.htm>
48. Селигман М., Дэвисон Д., Макдональд Д. В тени свастики: жизнь в Германии при нацистах, 1933-1945. Москва, 2008. 222 с.
49. Тоталитаризм. *Из идеологий, движений, режимов и их преодоления.* Руковод. автор. коллектива Драбкин Я. С., Комолова Н.П. Москва, 1996. 540 с.
50. Туз А. Цена разрушения. Создание и гибель нацистской экономики. Москва, 2019. 864 с.
51. Урсул В. И. Нацизм: теория и современная практика: Монография. Тирасполь, 2008. 215 с.
52. Филатов М. Н. Нацистские мифы вчера и сегодня: Критика литературно-политических спекуляций нацизма и неонацизма. Алма-Ата, 1979. 216 с.

53. Фрай Н. Государство фюрера: Национал-социалисты у власти: Германия, 1933-1945. Москва, 2009. 255 с.
54. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. Том 1. Москва, 1991. 653 с.
55. Штолляйс М. История публичного права в Германии: Веймарская республика и национал-социализм. Москва, 2017. 663 с.
56. Эванс Р. Третий рейх: Зарождение империи. Москва, 2010. 640 с.
57. Эванс Р. Третий рейх. Дни триумфа: 1933-1939. Москва, 2010. 958, [2] с.
58. Энциклопедия Третьего Рейха. Москва, 1996. 587 с.